भाव प्रकाशिका

१-२५

1

श्रीवक्रतुंडाय नमः गुरूणां चरणांभोजं स्मृत्वा स्मृत्वा मुहुर्मुहुः स्फोटकं गोरीनैयाख्यां कुर्वे भावप्रकाशिकां इह खलु परमकारुणिको भगवा
नापातदर्शीवालोपयावलवदनिष्टानुबंधितमज्ञानं तात्कालिकमाधुर्येतु बुद्ध्योतिष्ठते न विषसंपृक्तान्नं भक्तमिति तथाहि लाभासानाम
हितत मानांस्फोटकवाक्यौमापातदृष्ट्या भ्रांतिरूपयाहितबुध्यास्वीकारेणापारदुःखसागरेपततोऽज्ञतमान्जनानवलोक्य भूतावेशन
येनकंचिज्जीवं प्रविश्यपोतरूपान्कतिपयानश्लोकानाविश्चकारतद्भावप्रकाशार्थं स्वयमेव च व्याचख्यो ननु नमुक्तात्व्याख्याऽदेहानव्यवल्प
गम्यत विषयादेरभावात् यदि च दुर्मतखंडनं स्तवविषयः खंडनेन संशयाप्रतिपत्तिविपरीतप्रतिपत्तिनिवृत्तौ सम्यक्ज्ञानसंपत्तिः प्रयोजनं सु
खदुःखनिवृत्त्यन्यतमत्वाभावेपि भगवत्प्रसादस्य परमानंदरूपमोक्षावाप्तिहेतुत्वात् संबंधाधिकारिणौ तु सुसंपादाविति विभाव्यतदा
पि विषयाद्यसंभव एव तथाहि यदि खंडनमन्यत्र प्रसिद्धं तदा न विषयः यो हि येनावगम्यते स तद्विषयो भवति यथा चक्षुरादीनां रूपादय
ग्रनन्यसाधारणो हि विषय इति अप्रसिद्धत्वे च गगनकुसुमवदज्ञेयत्वादेवाविषयः विषयाभावे च प्रयोजनं न संभवति नतरां च सं
बंधाधिकारिणोरसंभव इति चेन्न मतांतरखंडनस्याखिलशास्त्रेषु प्रसिद्धत्वेनैतन्मतखंडनस्यापि सांप्रदायिकग्रन्थेषु प्रसिद्धत्वे
नस्फोटकीयत्वरूपेणाप्रसिद्धत्वेनचैकांततः प्रसिद्ध्यप्रसिद्ध्यभावात् विषयसद्भावे प्रयोजनादेरपि स्वप्रादत्वाद्विषयादिसिद्धौ व्याख्या
याद्युक्तत्वात् ग्रंथेतग्रन्थेतु विषयाद्यभावः सुस्पष्ट एवेति नारब्धव्यः स्यादितिबलप्रसिद्धं नवाश्रयज्ञानविषयत्वमेव हि प्रसिद्धत्वं तथा
चजडत्वानात्मत्वादयो दोषाः द्वितीये कुतोऽप्रसिद्धिः स्वत्वाद्ज्ञातत्वाद्वा आद्ये खकुसुमतुल्यस्यनो विषयत्वमंत्ये किं कारणं स्वरूपति
रोधानमितिचेद्दोहज्ञानाज्ञानयोः सामानाधिकरण्यं समानविषयत्वं द्वयं चिन्मेतत्स्वरूपान्नारूढमज्ञानं किंच तिरोधानेप्रकाशनिवृत्ति
र्ज्ञातानेवाश्रयप्रकाशमात्रस्य स्वरूपं तथा जगदांध्यप्रसंगः द्वितीये प्रकाशमानस्य [illegible] नाप्रसिद्धिः ननु नारूढमज्ञानं किंतुज

नाशार ननु सामानाधिकरण्यदर्शनेनैवज्ञानारोहणमपि स्वयमेव सिद्धं उक्तं चाश्रयत्वविषयत्वभागिनी निर्विभागचितिरे

स्केनाज्ञानेन। प्रतिचेर वकेवलेतिभुवन्मेतोधजीवेऽज्ञानस्वीकाराज्जीवस्य च ज्ञानरूपत्वाभ्युपगमात्सिद्धमेकाज्ञानस्य ज्ञानारूढत्वं

तत्कोयमुक्ताविज्ञमेतयमूलाना रूढमज्ञानमित्यत आह किंचेति=२

प्रसिद्धत्वाद्वेचमविषयत्वेर

हेत्वंतरापेक्षायामनवस्थानात् न तृतीयः निमित्तानपेक्षायास्तस्याः पुनरप्युदयप्रसंगात्साधनोपदेशादेर्वैयर्थ्यापत्तेरित्यनेनसर्वं
मभिप्रेत्याह ततोनाधिकारस्ययोग इति ततः कर्तृत्वभोक्तृत्वयोरेवाधिकारिविशेषणत्वेन स्वरूपगं तु तत्त्वमतेऽधिकारस्ययो
गोनेत्यर्थः लोके तु कर्ताभोक्ताऽधिकाधिरीत्येव प्रथितं मिति संप्रतिकिं याजनितं सकलं जगत् विनाशितयासमवेक्ष्य कश्चिन्निर्विशुत
इत्यधिकारिविशेषणतया त्वदुपन्यस्तो विरागोऽपि न संभवतीत्याह इच्छेति स्थआसादादीनीकर्मजन्यानामनित्यत्वं प्रत्यक्षतो दृष्ट्वाऽऽ
मुष्मिकानां तद्वदेव कर्मचितो लोकः क्षीयत इति श्रुत्यनुगृहीतेन कर्मजन्यत्वरूपहेतुनानुमीय विरागो भवति संभवतीत्यर्थः

श्रीहरिविजयते तराम् कर्ताभोक्ताधिकारी प्रथितमिति ततो नाधिकारस्ययोगः इच्छानित्यं विरागो सति तु खकुसु
मे कस्य द्वेषो विरोद्धे छेत्तिश्चेन्न शिष्यादुरुरधिकश्च तेनान्यथासंगता वाकुर्वथो ददृष्टा सतश्चेदनुचितवचनो वंचकश्शिष्य
तुल्यः ॥२॥

असति तु खकुसुमे कस्य द्वेषो विरागः न कस्यापीत्यर्थः त्वया च गगनकुसुमवज्जगदभ्युपगम्यतेऽतस्त्वन्मते वैराग्यनिरूपणामत्यंता
संगतमिति भावः न च दशाविशेषे निरूप्यते इति वक्तुं शक्यं तस्य पूर्वमेव निरस्तत्वात् एतेनांतरालिकं सर्वं निरस्तप्रायं मत्वा गुरुं प्रति दि
पति इच्छेति गुरुरनुशास्तीति वदन् प्रष्टव्यः किं गुरुरुपदिशन् शिष्यं पश्यति न वा आद्ये द्वैतदर्शी गुरुर्न शिष्यादधिक इति किं तदु
पदेशेन अंत्ये दृष्टिं वदन्नसंगतवाग्गुरुरनादरणीयः न ह्युन्मत्तः कोऽप्यधिकारिणां विनोपदिशन् लोके क्वापि दृष्टः श्रुतो वाऽस्ति
त्यभिप्रायेणोक्तं दृष्टा चेत्याचगुरुस्त्वन्मतेऽन्यथासंगता वाऽस्तीति पुनरपि शिष्यः कस्य कास्मिन्नित्यपादेशवाऽकारप्रश्लेषेणाविकल्पं च तु द्वयेन नि
राकरोति अथवेति नपश्यतीति पूर्वविकल्पमवष्टभ्य विकल्पयति किं संतं शिष्यं न पश्यति असंतं वा सतश्चेद्दृष्टा किमंधोपदेशेन

तदंधोगुरुः।

पाकुसुमवत्सन्निधानात्तिरोधत्ते इति चेद्वत्तर्हि विनिगमनाविरहाद्ज्ञानमेव तत्कुतो न तिरोधत्ते वलिष्ठमज्ञानमिति चेदुक्ततर्हि भीतास्मि तो दृशोदु
र्वेलं ज्ञानं ब्रह्माण्डेपि कथं स्यास्यतिनिचेच्छापतिर्वल विद्यासीति परं ब्रह्मैव दब्रह्मैव भवतीत्यादीनामप्रामाण्यप्रसंगात् द्वितीयानभ्युपगमादुक्तदोषा
प्यज्ञानापनोदासंभवः ननु घनछन्नदृष्टिरिति वन्मूढदृष्टिरेव तिरोहिता न स्वरूपं ब्रह्मणः इति चेत्किं मूढोप्पत्तिकश्चिद्व्यवहारोस्तीति चेद्व्यवहार
शब्दार्थविलक्षणश्चाघेब्रह्मणपत्तीत्युक्तं न हि कुंडे बदरं इव किं शुक्तिकायां रजतमिव नाघेछेतापातात् नान्यः दोषदोषाश्रयादीनामन
भ्युपगमात्तदभावेपि भ्रमांगीकारे धिष्ठानमपि न स्यात्तथा च शून्यस्यैव सिद्धिः व्यवहारशब्दार्थस्यान्यत्वे तस्य च निर्निमित्तत्वे पुनर्व्यवहारो
स्यानसंभवादनिर्मोक्षः प्रसंगेष्टत्वसनिमित्तत्वे निमित्तान्तरापत्तौ पांचानवस्थानात् निर्निमित्तत्वे व्यनावृत्तिश्रुतिवलान्नरस्यैनो स्यानं इति चेत्
तर्हि सापसंवादत्वं श्रुतिः ~~सा चेत्स्यात्तन्मयत्वमथवा लोका देर्नित्यत्वं ते नमश्य~~ लमनर्थप्रसक्तानुप्रसक्तं चिंतया तस्मिद्ध ब्रह्मलनविषयमिति नापि
प्रयोजनं निवर्त्तनीयस्याज्ञानादेरभावात् परमानंदरूपस्यैव नित्यप्राप्तत्वात् न वा घनसारभूमिरसंगीलत्ताया पिशाकप्रतिपादन इति संबंधो
पि दुर्निरूपणः कामकामयित्रोरनभ्युपगमान्नाधिकारीति विद्वान् वद्रूपेशरीथं पि विषयादिरहितमद्वैतशास्त्रेनारभणीयमिति सिद्धं
धिकारिनिरूपणं विना खिलनिरूपणस्यैव व्यर्थत्वान्नेतरेकार्यार्थिणाधिकारिनिरूपणं सकलं मनसेत्यादिनाऽन्यगात्मित्वे
तेन पक्तत्वं तन्निराचिकीर्षया तावदाह कर्ता भोक्तेति कर्तृत्वे सति भोक्तृत्वमधिकार इति हि अधिकारलक्षणमभियुक्तैरुक्तं कर्तृत्व भोक्तृत्वयोरा
त्मन्यनभ्युपगमाद्द्वितीयाभावादेव भोग कार्ययोरप्यनभ्युपगमात्परमेनैवाधिकारसिद्धिः नापि भोगार्थिनेऽर्थित्वसिद्धिरर्थित्वाभावे सामर्थ्य
विहत्तेः किं चित्स्कंरवस्तुतस्तु निर्विशेषरूपस्य दृष्टिमात्रस्य सामर्थ्यविहत्तेनैवाभ्युपगं तत्त्वया सविशेषत्वज्ञात्वापत्त्या सिद्धान्तभङ्ग
प्रसङ्गात् उपाधेः सर्वमिति चेन्नोपाधिगतैरधिकारिविशेषैर्जीवस्याधिकारसिद्धिरात्मनि चेद्दत्तो दोषः जीवदशायामस्तीति चेत्सा दशा
स्वरूपप्रयुक्ताहत्स्वंतरप्रयुक्ता निर्निमित्ता वा नाद्यः स्वरूपस्य नित्यत्वेन तस्या अपि नित्यत्वादनिर्मोक्षप्रसङ्गात् न द्वितीयः हेतोरपि
दितस्यामनाभावात्स्थितिनकात्विप्रतिनिर्विशेषब्रह्मणि देनावतिवदतियातेनपथे स्वेदे ... कार्य तत्वा स्वस्चे चवारयोनेसविशेष
ब्रह्मविदं एवानावतिरेकानुमलाच सगुणब्रह्मविदामप्यनावृत्तिरित्यादिनापा ते शक्ये ... कार्ये पञ्चा सन्नाद्वेतमसंसरणादि यदाप्त
यतोनेत्याभिः स्वयकल्पितेतरत्वेः स्वमतानुसारेणाभ्युपगमात्

पत्र ७
तस्यासस्मा
तीपस्य वादे
द्वैतमिथ्या ४
भा ४
तत्त्वा स
विशेषवि
द्विषयत्वात्
तथा हि सगुण
नि निषेधो
माप्रमपेक्षते
नि षेधसप्रा
प्तिसापेक्षत्वा
त्प्राप्तिश्च
मात्रैर्गत्वे
वतभवत
मतत्वब्रह्मवि
पत्र १०

त८ ये५

विदितविषयत्वाभावादात्मानपरिणामीतिं दषिनसमंजसमित्याह वृत्तित्वइति आत्मन्यपि सदे विदिताविदितविषयत्वाभावरूपहेतो
रभोन्नापरिणामित्वरूपसाध्यसिद्धिर्हेत्वभावश्चात्मासर्वा वृत्तीर्जानाति घटादीश्च विषयान्न जानातीत्यवगम्यते अस्तुतबुद्धि
वद्वृत्तिज्ञो घटादिविषयाबुधश्चिद्धिदिताविदितविषयत्वरूपहेतुबलात्परिणामन्न केनावरोद्धुं शक्यते घटादेश्च विदिताविदितवि
षयत्वाभावरूपहेतोः सत्वादपरिणामित्वापत्तिः नैहेत्वभावेन साध्याभाववदामइत्यपि वक्तुं शक्यं हेत्वभावस्य तत्रासत्वात्सत्वे
पि हेत्वभावेन साध्याभावोपपादनमत्यंतासमंजसमित्यभिप्रायः नन्वेवं विदिताविदितविषयत्वाभावरूपहेतुनाहेत्वभावेनवा
आत्मनोऽपरिणामित्वं साधयामः किंतु विदितसर्वविषयत्वेन हेतुनेति चेन्न स्यादि हेतोर्विषयाबुधेत्यसंभावान्नाभिष्टसिद्धिः
विषयाबुधत्वानभ्युपगमे सर्वस्य सार्वज्ञापत्तिः ननु घटादयस्तु बुद्धेरेव विषया नात्मविषया आत्मनस्तु वृत्तय एव विषयास्तास्तु
सर्वा विदिता एवेति कुतो नाभिष्टसिद्धिरिति चेन्न बुद्धेरप्यात्मवन्नैव घटादिविषयकत्वसंभवेन घटादेरात्मविषयत्वस्वीकारस्ये
वसुभगत्वादन्यथाऽऽत्मनः कतिपयविषयत्वादेव परिमितप्रकाशत्वपरिच्छिन्नत्वाद्यापत्तिर्बुद्धेश्च कतिपयविषयत्वादेवात्मसमानत्वापत्ति
र्बुद्धेर्वान्यानधीनप्रकाशाभ्युपगमे घटादिभिरेव स्वपरसर्वव्यवहारसिद्धावलमंतर्गडुनात्माभ्युपगमेनेत्यात्मानभ्युपगम
प्रसंगात् बुद्ध्याद्यन्यतमस्यैव वात्मत्वापत्तेः त्यलमकृतार्थनिरसनेन ननु विदितत्वमयीति श्लोके सूचितं बुद्ध्यः परवेद्या उभयवादिसं
प्रतिपन्नविदितत्वात् घटादिवदित्यनुमानमेव परसाधकमिति चेन्न आत्मापरसंवेद्यः विदितत्वात् मतिवदिति तत्रापि परसिद्धिसंभवेनापसिद्धांतात्
उक्तरीत्या तत्रापि परांतरसिद्धिसंभवेनानवस्थानाच्चैवं ननु मया नाभ्युपगम्यते स्वप्रकाशमात्मन इति चेत्किं त्वदभ्युपगमेन सुस्यात्वभ्युपगम्यते कथ
मिति चेद्दृश्यते त्वग्र्यया बुद्ध्या न तु तं पश्यति लिंगालं चेतसा विदितव्यं ब्रह्मविद्ब्रह्मैव भवति ब्रह्मविदाप्नोति परमित्यादिभिः श्रुतिसहस्रैरिति वदा
मः अन्यथा [illegible] तत्स्तुतिविरोधो नान्यः पंथा [illegible] मोक्षोपायांतराभावाज्जगतो निर्मोक्षप्रसंगस्तथापि विदितत्वानभ्युपगमे आत्मा मिथ्याऽवि

अप्रतिष्ठ विदितत्वादेव जडत्वपरिच्छिन्नत्वानित्यत्वादेरप्यापत्तेः

रि॰ ३।४ ३ तो दु म यो र पि न प्रसक्ति यात व च्छ ल नो संभवः ११४

...गौ वेत्तु दैत: यवहार दृष्टि ... संस्कृ... दादेति ... प्रत्यक्ष विरोधात्तु

बहुलं जलभेदकृता ... बहुतेवरवैतितदपिनसंगच्छते इत्याह वाख्यादीति वाच्यस्वरिश्च वाखी तेन्त्रादो यस्यानिदर्शनम् अतस्य तन्नोद्दे
नायत्तिमियासदभ्युपगम्यते त्वया असतश्चनिदर्शनस्य बलात्त्वदभीष्टं साध्यं बलात्मेवं कुतः सिध्यति इष्टाता आवान्नेवासिद्ध
तीत्यर्थः अन्यथानुपसंहारी हेतुः स्यात् असित एव सदेति यदुक्तं तत्राह यदिति किं प्रसङ्गप्रसितोऽसितत्वेनो वेत्तीति यत्तत्किमितित्वं ब्रूहीत्य
स्यर्थः तिरोधाने प्रागुदीरित एव दोषगणः स्वरूपनोच्छेतायत्य प्रज्ञानवलीयस्त्वादिरति तिरोधाने चोपदेशानर्थक्यं व्यवहारदशाच एवं मे
वनिरस्तेतिभावः नच व्यवहारदशानिवृत्तेर्ध्वं सरूपत्वेन निर्निमित्ता या अपि नष्टा या स्याः पुनर्नोत्थानमिति वाच्यम् तस्या बलरूपत्वे तन्नि
वृत्त्या बलनाशापत्तेरन्यत्वे वतस्यांतदन्वयेवानिरूप्यमाणोच्छेतापत्ते रसत्वे च पुनरप्युपदेशानर्थक्यापत्तेरिति दिक् एतेन विज्ञान

वाख्यादिनसन्निदर्शनबलात्साध्यं कुतं सिध्यति यन्नेष्यसितोऽसितत्वमिति किं कस्योपरागः क्व वा इति
ज्ञोविषयाबुधः परिणमन्तं केनाव... त चित् रूपत्वादनवस्थितिप्रसक्तेः यच्चित्यन्यथाऽसाक्षितिं ॥२॥

मयादिष्वितिदर्शनेऽसौ
कोऽपिनिरस्तप्राया उपरागमपेक्षेतेति यदुक्तं तत्र इच्छते कस्योपरागः क्व वेति अयंभावः अयं मतावहृदादेर्बुद्धेश्चत्वन्मतेऽनभ्युप
गमोऽभ्युपगमेपि घटाकारस्य वहिरस्य स्यात् गत्वा स्वाकारसंवादकत्वासंभवः बुद्धेश्च गत्वा स्वपमागत्याद् पत्र शालिकया मुषा
जितिक्त तान्त्र वहिरागत्य घटाद्याकारग्रहणासंभवैश्चित्सन्निधानेनाप्युपगमेपि चित्सन्निधानस्य सर्वत्राविशेषात् सर्वस्य सर्वाका
रग्रहणापत्तिः कार्येणानुमीयते तत्रैव तच्च किरित्यभ्युपगमेघटाद्यभावे तदाकारग्रहणासंभवपुनस्तदवस्थैव अस्मादेवासंभवाद् द्वयोमिश्र
विकृत एव सदेत्यादीतिश्चन्द्वदुत्पातिशयाधानेन विशेषत्वं संपादितस्यातिशयस्यानित्यत्वं तदभावे चोपदेशानर्थक्यमिति यदुक्तं विदिता

वे॰

वैर द्रष्टृत्वे

यत्तु बुद्धिर्द्रष्टाकारेति तन्नेत्याह सामानाधिकरण्यापत्तेः अहमिति सामानाधिकरण्यापत्तेरित्यर्थः बुद्धेर्द्रष्टानन्यत्वे तस्यां [illegible] बुद्धिः प्र
ष्टप्रतीत्याकारकप्रतीत्यापत्तेः किंच यदि सा द्रष्टृत्वेन तस्याः प्रपिकारणाभूतस्य तमसो हेतुत्वं शंकरणमर्हति मिराचार्यैरीत्वेन नीशश्वमित्याये
न कुतो वा खंडिः खंडितमित्यर्थः इत्याह विनाशव मिति पश्चात्मचित्तोऽचलितो भयाकारेणोक्तं तद्यथा पुक्तमित्याह नीरूपहति नीरूपस्यादी
नि[illegible] ज्वलनाभावे हेतुद्योतकानि विशेषणानि आत्मानीरूपो विभुरद्वैतरूपोऽपरिणामनूदितीयं कुतः कस्माद्धेतोर्ज्वलयेदित्यर्थः तद्रूपस्यम
तस्य परिच्छिन्नस्य स्वरूपादेरभिज्वलनेनैतद्रूपविरहिणः कस्यचित् रूपस्य नीरूपस्याप्यभिज्वलनं दृष्टमिति चेदस्तु तथापि द्रव्यस्य तत्वत थाभूतस्येनै
व गुणत्वाभ्युपगमेत्वात्मनश्चाश्रयापेक्षापत्तिः अपरिणामनित्यस्यापमर्थः नहि परिणामं विनात्मना वुआप अभिज्वलनं संभवति परिणामस्वीका

सामानाधिकरण्यत्तोऽहमिति नोस्याद्द्रष्टृता ते धियश्चेन्नाशव मिति वा खंडितमसो हेतुत्वमोर्थः कुतः नीरूपोज्वलये कुतोऽपरिणामन्नद्वै
तरूपो विभुर्यच्चोक्तं नचितो गुणोऽहमिति तत्सम्यक् भवद्भाषणम् ॥४॥

रेस्वरूपनाशापत्तिर्धर्मस्तु नैवाभ्युपगम्यते येन धर्मिणोऽवशेषः स्या[illegible]
दिति अभिज्वालयश्चाद्वितीयो नाभ्युपगम्यते यस्याभिज्वलनं ब्रवीषि ततोऽसमंजसतरमेव भवद्भाषणं द्रष्टस्य द्रष्टृत्वाकारप्रतिपादने नतु
पूर्वोक्तस्यैकस्यैव द्रष्टृत्वे दृश्यत्वे च कर्तृकर्मभावविरोध इत्याकारकस्य स्ववाक्यस्यापि विस्मरणादत्यंतविरुद्धभाषणाच्चात्यंतासमंज
सतरं भवद्वचनं पश्चादहंकरणं पुरुषस्य गुणो नेत्युक्तं तत्तु सम्यगित्याह यच्चोक्तमिति चित आत्मनोऽह[illegible]हंकरणं गुणो नेति यच्चोक्तं
तद्भवद्भाषणं सम्यगित्यर्थः अस्माभिरपि पुरुषगुणत्वमहंकारस्य नाभ्युपग[illegible]म्यत इति भावः गुणिरूपमयो गुणिनोऽवयवं न विहाय
गुणाः वर्ष[illegible]गमिति पतन्ततो यदि पुरुषस्य गुणोऽहंकरणं भवेत्तदा दोषः क्वादेवोपलभ्यं न स्यादुपलभ्यते चेत्यतो गुणो नेत्यादिनोक्तोऽहंकरणापते

तिर

४ दृष्टे

५

स्यापि४

किंच बुद्धेर्दृश्यत्वेऽन्योन्याश्रयोऽपीत्याह दृश्यत्व इति दृश्यत्वसिद्धौ दृश्यत्वाज्जडत्वसिद्धिः जडत्वसिद्धौ च जडत्वादेव घटादिवद्दृश्यत्वसिद्धिरिति
ननु जडत्वाद्दृश्यत्वसाधनेनान्योन्याश्रयो जडत्वं च प्रसिद्धमित्यत्राह तत्रेति तत्र तस्यां बुद्धावचित्त्वमसिद्धमिति तत्कुतोऽपरतो बुद्धित एव विषय
स्फूर्तिस्तस्मादित्यर्थः अयं भावः न हि जडस्य स्वस्फोरणेऽप्यसमर्थस्य विषयस्फोरणं संभवति बुद्धेश्च विषयविषयिव्यवहारोपपत्तौ स्फोरकान्त
रकल्पनं तु गौरवपराहतमिति ननु तर्हि दृश्यत्वाज्जडत्वसिद्धिः स्या[illegible]न्न चेद्दृश्यत्वसिद्धिः मतिबुविदितत्वप्रागतं प्रसिद्धमिति हेतोः प्रति
पादितत्वादिति चेन्न आत्मनोऽविदितत्वाभ्युपगमे पूर्वोक्तश्रुतिविरोधेनानिर्मोक्षप्रसङ्गे नात्मनस्तुच्छतापत्तिभयेन च विदितत्वाभ्यु
पगमे हेतोरात्मन्यनैकान्त्यादित्याह यद्वोक्तमिति परदृश्यतोपजनकं विदितत्वं तच्च चिता वात्मन्यपि समानमिति स्याद्विजडत्वसा तद्दि

दृश्यत्वे जडताजडत्वमथ तद्दृश्यत्वसंपादकं तत्रासिद्धमचित्त्वमत्र विषयस्फूर्तिर्यतो बुद्धितः यद्वोक्तं परदृश्यतो
पजनकं तत्स्यात्समानं चितौ ब्रह्मात्मैकवाच्यमाग्रहवशात्कस्माद्भवान्प्रोक्तवान् ॥३॥

द्धिति भावः नन्वात्मनो विदितत्वेऽन्यदे
व तद्विदितादथोऽविदितादधीत्यादीनां का गतिरिति चे[illegible]त्तयाविदितत्वाभावेन विदित[illegible]दन्यत्स्वरूपतस्तु विदितत्वात्ततोऽप्यन्य
दित्यर्थस्वीकार एव गतिरिति वदामः अन्यथा तत्रैव तदेव ब्रह्म त्वं विद्धीति विदितत्वोपपादनं विरुध्येत [illegible]
[illegible] इति तस्मात्प्राग्रहवशाद्ब्रह्मैकत्रोप्रोक्ते दनीकां वाचं यद्यत्रोटक
ब्रदस्सं बधीनी वाचं भवानिति का बाधवस्त्रं समानयन्नाह कस्माद्ब्रह्मतोः प्रोक्तवान्श्चिरमन्ये वरो हेतुर्न लभ्यते इति भावः ॥३॥ पि

इदानिमहंकरणं नात्मनो गुणः पृथक्त्वात्पृथक्त्वेनचोपलभ्यत्वादिति द्वितीयं क्रमं प्रत्यतन्त्राहंकारस्यात्मगुणत्वाभावं स्वीकृत्य तत्र पृथक्त्वसाधक
मुपलभ्यत्वहेतुं निराकरोति यत्प्रोक्तमित्यादिना अथ महंकारो नात्मनो गुण इति यत्प्रोक्तं तत्तु शुभमुक्तं किंतु तत्रात्मगुणत्वाभावसाधके पृ
थक्त्वहेतौ यदुपलभ्यत्वहेतुरुक्तः सोऽनोऽसत् अयमर्थः तत्र अपृथक् कश्चिदपि नोपश्येत् कश्चित्पृथक्त्वं च पश्यतीति चेत् कथं तर्हि आत्मा
स्वमात्मानमपृथगेव प्रपश्येत् यदि सोऽपि नैव प्रपश्यतीति चेदेवं सति नासौ स्वप्रकाशो भवेत् अत आत्मोपलभ्यत्वमात्मनः स्वीकार्यं तथा
चोपलभ्यत्वहेतोरनैकान्त्यमात्मनि पक्षेहेतोः सत्त्वेऽपि पृथक्त्वरूपसाध्याभावादिति भावः अथ गुणो गुणिनो नित्यं भिन्नत्वादित्यादिना देश

यत्प्रोक्तं नात्मनोऽयं गुण इति तु शुभं किंतु तत्रोक्तहेतुर्नो सद्धेतुः अनुपश्येत्पृथगपृथक्त्वं स्वं प्रपश्येत्स आ
त्मा एवं नो स्वप्रकाशः अथ गुणिनिर्गुणो देशवस्त्वाद्यभावान्नो भिन्नः स्यादसत्त्वं गुण इति गुणिनोऽपरस्य पृथक्त्वे
न भाति ॥६॥

वस्त्वाद्यभेदाद्गुणो गुणिनो भिन्नो यतो नास्त्यतो गुणिना तस्य गुणेन च न विषयीक्रियते इति यदुक्तं तदसत्
पतूयस्माद्गुण इति गुणिनं पृथक्त्वेन भाति गुणाः सर्वे हि वस्तुप्रतीतिव्यवस्थायां भेदाभावे पृथक्त्वेन गुणो न भायादिति भा
वः अथैवं शुक्तौ रजतमपि व्यवस्थाप्यतां प्रतीतिसिद्धत्वात् यदि च वस्तुव्यवस्थायां न प्रतीतिसामान्यमपेक्ष्यते किंतु प्रमिति
र्न च शुक्तौ रजतप्रतीतिः प्रमितिरूपा अतो न शुक्तौ रजतं नाम व्यवस्थाप्यते इत्युच्यते तत्तदा गुणस्य पृथक्त्वेन भानमपि भ्रमज्ञान
मिति स्वीकुरु तत एव गुणो नापि गुणिनि भेदेन न व्यवस्थाप्यतां भेदप्रतीतेर्भ्रमरूपत्वात् इत्याशंकामाशंक्य व्याचष्ट इति अथ भा
ति पक्षस्य गुणाभेदभानं तत्रापि मतं तस्मिन् पक्षे शुक्तौ रजतं शुक्तौ घटप्रत्यावर्त्तो रूपादिघटो नैव सिद्ध्येत् स्वरूपस्य सर्वत्र ... व्या

पत्व१ ति१ तं३ ता३

[illegible] वांत्रवगम्येज्ञोके चितोज्ञातत्वं निषिद्धं टीकाकृता च दृक्षेऽप्रतिबिंबितात्मनिष्ठज्ञाकारस्याध्यस्तत्वादात्मापि दृष्टाकार इव भा
ति ननु दृष्टेति विवृतं तदप्ययुक्तमित्याह ज्ञातत्वमिति यन्न्यायसिद्धं श्रुतिशास्त्रविदितं ज्ञातत्वं न वैदिके न हेयमित्यर्थः न्यायश्च ज्ञातए
वेति श्रुतयश्च जानात्येवायं पुरुषस्तत्स्तु पश्यति निष्कलं [illegible] ब्रह्मविदाप्नोति ब्रह्मवेदनपश्यो मृत्युं पश्यति विज्ञातारमरे केनमेव वि
दित्वेत्याद्यास्सहस्रशोऽनुसंधेयाः पश्चोक्तं टीकायां त्रोटकभावप्रकाशिकायां दृक्षेऽप्रतिबिंबितात्मनीति तदप्यसंगतमित्याह छायेत्यर्तिश्र
टी५ छायो रूपहीनो विभुः स्पंदनोऽचितिकथं संक्रमेत्प्रतिबिंबभावं प्राप्नुयादित्यर्थः लोके हि छायावतो रूपवतः क्रियावतः परिच्छिन्नस्यैव
रूपादेः प्रतिबिंबोदय अत्र लोहितमच्छायमशब्दमस्पर्शमरूपं निष्कलं निष्क्रियं सत्याकाशवत्सर्वगतश्च नित्यादिभिस्तत्व्यमतेञ्छाया

ज्ञातत्वं न्यायसिद्धं श्रुतिशास्त्रविदितं वैदिके स्तान्नहेयं अच्छायो रूपहीनो विभुरचितिकथं संक्र
मेत्स्पंदहीनः पश्चोक्तं श्लोकयुग्मे व्यवहरणमतेहं क्रियायां नैव सिद्धेत्तत्सत्वं सद्गुणानां सुघटवि
घटने किं फलं तद्ब्रवीहि॥५॥

दीनां प्रतिषेधो दृश्यते इति कथं तत्प्रतिबिंबसंभवः पश्चादहमीश इत्यादिना व्यवहारपर्यं
प्रतिकारणातेत्यंतेन श्लोकयुग्मेन व्यवहारं प्रतिकारणात्वमहंकारस्योक्तं तत्तु नसत्यमुक्तमित्याह पश्चोक्तमिति अतेहं क्रियायामव
हरणं नैव सिद्धेद्यद्यहं क्रियानाभ्युपगम्यते इत्यर्थः तत् अहंकाराभ्युपगमवच्चसत्वं सुघटविघटने संगतार्थत्वं सद्गुणानां
किं फलं तद्ब्रवीहि न किमपीत्यर्थः अत एव व्यवहारतत्साधनं अहंकारादीनां तथाभ्युपगमात्कथमद्वैतसिद्धिरन्यथाभिनि
वेशादिति भावः एतदंशे त्वाभियुक्तैरप्युक्तं सत्य एव खलु प्रपंचो यदनुरोधादौपनिषदैरपि व्यावहारिकं सत्यत्वमुपेयते स्वप

भि१

पक्षेऽप्येतेन स्वाकारेण केवलं स्वाकारेणैव भानात् तत्तद्भेदज्ञानानपेक्षणान्न दोषः घटः पटाद्भिन्न इत्याकारकधर्मिप्रतियोगिविषयकज्ञाने तु भेदज्ञा
नमपेक्ष्यत एवेति वाच्यम् तत्तद्धर्मित्वेन प्रतियोगित्वेनाभानेऽपि वस्तुतो धर्मिप्रतियोगित्वात् अत्रापि च गुणगुणिभेदः प्रमाणान्तरैरेव प्रतीयते न गु
णाद्गुणी भिन्न इति शब्देन प्रत्याय्यते येन भेदज्ञानमपेक्षितं स्यात् न द्वितीयः प्रथमं तावद्गुणगुणिनोर्यत्नैकत्वे सामान्येन गुणगुणिनोः स्वरूपतः प्र
त्यक्षेण भासेत संनिकर्षस्य समानत्वात् संनिकर्षे सामग्र्यपि भानाभानयोरसंभवात् धर्मिप्रतियोगित्वरूपेणाभानेऽपि वस्तुतस्तयोर्धर्मिप्रतियोगिनोः स्व
रूपेति न तज्ज्ञाने भेदज्ञानापेक्षा द्रव्ये पश्चात्तु सामान्याकारेष्वपि घटादिवस्तुषु यत्कारणमिदं भेदज्ञानं स्ववस्तुनोऽन्यस्य वास्या रूपादिगुण इति गुण
गुणिनोर्भेदं प्रत्येतीति धर्मिप्रतियोगिज्ञाने भेदज्ञानानपेक्षणात् ननु धर्मिप्रतियोगिनोः कस्यचित् भेदज्ञानमपेक्षते भेदस्य कस्य कुत्रेति धर्मिप्रतियोगिनाव

न स्यादस्तं तर्हि भिन्नः पश्यतीत्युत तस्यास्य कश्चिद्विशेषः वक्तुं शक्यं न किंचिदुपलभ्यते यदि मतो देशवस्त्राद्यभावः

वे पक्षे तद्गतिः कथं नान्योन्याश्रय इति चेन्न प्रथमं प्रत्यक्षेण स्वरूपतो विज्ञाय पश्चात्समानाकारेष्वपि भेदान्यथानुपपत्त्या गुणगुणिनोर्भेदमालक्ष्य ततो भेदस्य ध
र्मिप्रतियोगिनोर्निश्चिनोतीति किमिति कथं प्रतीतावन्योन्याश्रयापादनासंभवात् स्वधर्मितैरपि प्रमाणैर्गुणगुणिनोः स्वरूपमात्रं प्रथममवेद्यते पश्चात् समा
नाकारे व्यक्तौ भेदप्रतीत्यन्यथानुपपत्त्या भेदः कल्प्यते ततो भेदधर्मिप्रतियोगित्वं गुणगुणिनोरवसीयते इति कश्चिदपि नान्योन्याश्रयावकाश इति किंचोप
पान्तरेणापनीतेऽपि गुणे वस्तु नापनीयत इतोऽपि भिन्नो गुण इति ननु जातेर्यथा विशेषस्य वा स्वपरव्यावर्तकत्वमभ्युपगम्यते तथा लाघवाद्गुणिनि गम
नाविरहाद्व्यक्तेरेव स्वपरव्यवहारहेतुत्वमभ्युपगम्यतामलं गुणजात्यादिकल्पनयेति चेन्न प्रतीतिभेदाद्गुणस्यापलापासंभवात्
भिन्नो हि घटोऽयमिति प्रत्ययः भिन्नश्च शुक्लो घटोऽरक्तो घट इत्यादिप्रत्ययः प्रतीतिभेदश्च वस्तुभेदं व्यवस्थापयति सर्वस्य वस्तुनः प्र

वर्तिकधर्मभेदभिन्नेषु घटेष्वैक्यात् किंचा बाधितत्वादपि न गुणाभेदज्ञानं भ्रमः एतज्ज्ञानं तु तद्गुणत्वगणा एव नेदं रजतमिति बाध्यते नैवं गुणाभेदज्ञानं बाध्य

वर तेकिंचयेनैव सन्निकर्षेण तमोविरहितेन काचकामलादिदोषासंस्पृष्टेन चक्षुषा गुणी ज्ञायते तेनैव तद्भिन्नो गुण इति को हेतुर्येन गुणे ज्ञाने अप्रामाण्यं ज्ञाने भ्रमः

एकस्यैवादुष्टस्य चक्षुषः एकदैवैकस्मिन्नेव देशे धर्मद्वयाभेदज्ञानकत्वासंभवादित्यपि भ्रान्तिपक्षेऽदृष्टव्यं यस्तु गीकालदन्योन्याभावं प्रदर्शयति

सताव स्पष्टम् किं भेदमात्रज्ञानेनान्योन्याभावं वदसि किं वा गुणगुणिनोर्भेदज्ञानेन नाद्यः भेदज्ञानस्य धर्मिप्रतियोगिज्ञानसापेक्षत्वेन धर्मिप्रतियोगि

ज्ञानस्य कुत्रापि भेदज्ञानानपेक्षणात् न तावत् धर्मिप्रतियोगिप्रत्यक्षे भेदज्ञानस्यापेक्षितत्वं इन्द्रियार्थसंनिकर्षे भेदज्ञानाभावे धर्मिप्रतियोगिज्ञानविलं

बादर्शनात् संनिकर्षज्ञानयोरन्तरालेनं तभेदाकलनस्याशक्यत्वाच्च नाप्युभयोरन्तराले नृतीये किं चिरस्थपनेनापि लिंगाभावादनुमत्वं शक्यते तन्नचांत

दा१

मात्तैनेव सिद्धे भेदरूपघटज्ञयोर्गृहीतो भ्रान्तिपक्षे सर्वत्रैक्यात्स्वरूपस्यानुपपत्तेर्णस्य अपेक्षत्रपक्षे

रालिकभेदज्ञाने दृष्टान्तं किंचिदुपलभामहे न च योऽयमिदं ज्ञानादेव संनिकर्षानन्तरमपि धर्मिप्रतियोगिज्ञानमयं घटोऽयं पट इत्याकारकं जायते तन्नात्तु

पपद्यमानं किं विषयकत्वात् कस्यते नुपलब्धिबाधात्र धर्मिप्रतियोगिज्ञाने भेदज्ञानाभावमेव साधयति एवमेवानुमानेऽपि परामर्शानुमित्योरन्तराले भेदज्ञानंप

रस्परभिन्नवह्न्यादिधर्मिप्रतियोगिरूपज्ञानापेक्षणीयं किं प्रमाणेनोपलभसे मोशावदेऽपि च घटमानयपटमानयेत्यादिशाब्दव्यापारशाब्दप्रमयोरन्त

राले परस्परभिन्नधर्मिप्रतियोगिरूपघटपटादिविषयकशाब्दप्रमापेक्षितं भेदज्ञानं प्रमाणेनोपलभ्यते एवमर्थापत्त्यादिवाभोजनभिन्नरात्रिभोजनज्ञाने

ऽनुपलब्ध्याख्यापटाभावभिन्नघटाभावज्ञाने वांऽन्तरालिकं भेदज्ञानमपेक्षणीयं प्रमाणेनैवोपलभ्यते न चोत्तरसापेक्षेपनान्योन्याभावः स्यात् शाब्दस्य ज्ञान

मात्रेऽपेक्षणेऽप्यन्यत्र सर्वत्रानपेक्षितत्वमेव न न भेदधर्मिप्रतियोगित्वेन तद्वैतेस्तु नः अप्रामाण्यविषयलाभावापूर्वं घटः पर्वतो वह्निमान् घटमानय रात्रौ भुंक्ते इत्यु

सहोपलंभादभेदसाधनेनचसहपदार्थभेदोन्विष्यमाणोपिनोपलभ्यतेनचश्रुतिस्मृतीतिहासपुराणकाव्यनाटकादिषुलोकभाषायांचक्वचिदयं भेदे सहशब्दप्रयोगोदृश्यतेइत्यकारणमेवसहशब्दार्थःपरित्यक्तःस्यात् किंलक्षणकस्तर्हिगुणइतिचेद्भिन्नत्वेसतिस्वतंत्रस्फूर्तिशून्यत्वमितिवदामः घटःशु क्लोघटइतिभेदप्रतीत्यन्यथानुपपत्त्यातदलंभ्यवनतथाऽविविक्ततयाभासमानंवस्तुविभिद्यान्यतोस्मिन्योपिगुणत्वंपरिकल्प्यतस्यचस्वतंत्रस्फूर्तिमनुप लभ्यपश्चादन्याप्यादिलक्षणदोषानाक्रांतमिदंलक्षणमुच्यतेइतिनान्योन्याश्रयशंकाकलंकोपि ननुसमवायेजातोसातिव्याप्तिरितिचेन्नवेदान्तेसमवा यनिराकरणेनसत्त्वेरुभयोरेवनिराकृतत्वात्तथाहि असंबद्धएवसमवायःसंबद्धोवा आद्येत्वसंबद्धत्वाविशेषादभावादौतदापत्तिरंसेतुकस्संबंधस्संयोगस्सम वायोवा नाद्यःतस्यद्रव्यधर्मत्वात्नांत्यः त[illegible]स्यापिसमवायांतरापेक्षायामनवस्थानात् स्वरूपसंबंधेऽभ्युपगम्यमानेतु लाघवात्पूर्वैवकिंनाभ्युप गम्यतइतिनसमवायसिद्धिः समवायासिद्धौचसततरांजात्याद्यसिद्धिःसमवायाधीनसिद्धिकत्वादिति नन्वसमवायादिनिराकरणेप्येवगुणनिराक रणमप्यस्तुगुणगुणिनोःसंयोगानभ्युपगमात्समवायनिराकरणात्तादात्म्येचपुनरभेदापत्तेःसंबंधाभावेचासंबद्धत्वाविशेषात्सर्वत्रगुणस्यपर्यायत्वापत्तेः रितिचेन्न अत्यंताभेदेभिन्नप्रत्ययाद्यनुपपत्तेःसंबंधाभावेचातिप्रसक्त्यापत्तेश्चनिराकृतेपिसमवायेयथोपादानेनकार्यसंबंधोभ्युपगम्यतेतथागु णगुणिनोरपिसएवसंबंधोऽभ्युपगम्यतांतयोरपिकार्यकारणभावाभ्युपगमात् ननुकार्यकारणयोरभेदो[illegible]नवा आद्येभेदसाधनुपपत्ति प्रसंगेवयर्थ्यंपुनरप्यभेदसिद्धेःअंत्येतुपरसिद्धांतइतिचेन्नतवापिमतसमानयोगक्षेमत्वात् तथाहि अभेदस्वीकारेसंबंधनिरूपणवैयर्थ्यंसंबंध स्योभयनिरूपणीयत्वेनैकस्मिंस्तन्निरूपणस्यासंगतत्वात्भेदेचापसिद्धांतःइतितर्हि किंकुर्म इतिचेद्भेदसहिष्णुमभेदंस्वीकुर्वीतेतिवदामस्ततः एवचभिन्नशब्दप्रत्ययव्यवहारसिद्धिरेवंचभिन्नत्वेसतिस्वतंत्रस्फुरणशून्यत्वमनायासेनैवसिद्धं गुणस्येतिभावः कर्मण्यतिव्याप्तिवारणाय तद्भिन्नत्वेसतीतिविशेषणंदेयं ननुसमानसत्ताकयोर्भेदाभेदयोरेकत्रासंभवःइतिचेन्न अन्यथानुपपत्त्याविरोधस्योद्धवापि एकत्रस्थातुंशक्यत्वा यथाघटपदस्यघटत्वविशिष्टेशक्तिरितिप्रसि[illegible]द्धिमपहायघटोनष्टइत्यत्रघटत्वस्यनाशेऽन्वयासंभवात्तदन्यथानुपपत्त्याकेवलघटेशक्तिः

प१ श२

त५ वा५

तीतिव्यवस्थाप्यत्वात् यथा घटत्वं पटत्वमिति प्रत्ययभेदज्जातिभेदः स्वीक्रियते तथा गुणाभेदस्वीकारोपि समुचित एव जातिराकृतेश्चेत्यनर्थांतरमित्यस्म
त्सिद्धांत आकृतिभिन्नाया जातेरशक्यनिरूपणत्वात् प्रपंचितं चैतदाचार्यैर्विस्तरभयोपरम्यते न च घटत्वादौ घटत्वत्वादिविषयिणी प्रतीतिर्दृश्यते येन
तत्रापि जात्यंतरं कल्प्येत नन्वेवं प्रतीतिशरणो न शुक्तौ रजतमप्यभ्युपगम्यतामिति चेन्न बाधितत्वात् न चाबाधिताया गुणप्रतीतेर्भ्रांतित्वं शक्यं कल्पयितुमिति एवं भे
दोक्तं ननु भिन्नत्वाविशेषे [illegible] घटोपि घटगुणः स्यादित्याशंकते नन्विति अत्र पक्षे भेदपक्षे पूर्वपक्षं निराकरोति न स्यादिति अयं भावः अस्तु भिन्नत्वात्पटस्य
घटगुणत्वं यदि गुणत्वे भिन्नत्वं हेतुत्वेनोपन्यस्येत न चैवमुपन्यस्यते किंतु भेदप्रतीतिविषयत्वहेतुना गुणाभेदः साध्यते तस्मात्पटादीनां भेद एव सिद्ध्यति न
गुणत्वमिति ननु तर्हि गुणस्य भिन्नत्वे पटवदाश्रयादन्यत्राप्युपलभ्यतामित्यत आह अत्यंतभिन्न इति पटस्यात्यंतभिन्नत्वं इह गुणाभेदव्यभिचारविषये गुणः पृथक् तु अ
स्ति किंतु स गुणः पृथक्सिद्धियोग्यो न स्यात् संभावयितुं शक्यते इत्यर्थः संभावनायां लिङ् ननु सिद्धिर्ज्ञानमेव तथा च यदि पृथग्ज्ञानमेव गुणस्य नास्ति तर्हि भेद
एव सिद्धः अस्ति चेत्तदा न पृथक्सिद्धियोग्य इति व्याहतमिति चेन्न न पृथक्सिद्धियोग्य इत्यनेन स्वतंत्रस्फूर्तिरूपत्वस्य विवक्षितत्वात् गुणस्य पराश्रिततया गुणिना
सहैव स्फुरणं न कदाचिदपि स्वतंत्रस्फुरणं दृश्यते तेनाश्रयादन्यत्रोपलब्धिर्यस्य यदाश्रितैवोपलब्धिस्तस्य तदन्यत्रानुपलब्धिरत एव पटस्य घटो[illegible]पलब्धि तु
त्वा१ कै[illegible] तदन्यत्रोपलब्धिः स्वावयवो[illegible]पलब्धिकत्वात्तदन्यत्रानुपलब्धिरत एव च गुणस्यापि नाश्रयादन्यत्रोपलब्धिरिति भावः ननु सहोपलंभनियमादभेदो नील
तद्धियोरिति रीत्या गुणगुणिनोरप्यभेदः स्यात् सहोपलंभाद्गुणो हि गुणिना सहैवोपलभ्यते इति त्वयैवोक्तमिति चेन्न एवं सति निर्विषयस्य ज्ञानस्याप्रसि
द्धत्वाद्विषयेण सहैव च ज्ञानस्योपलंभाद्विषयाभिन्नस्य ज्ञानस्यैव विनिगमनाविरहाज्ज्ञानत्वापत्तिरेवं निर्गुणस्य द्रव्यस्याभानासंभवेन द्रव्यस्यापि गुणेन सहैवोपलं
भाद्गुणाभिन्नस्य द्रव्यस्यापि गुणत्वापत्तिस्तथा च निर्द्रव्यं जगत्स्यात् न चेष्टापत्तिर्द्रव्यं च कर्म च कालश्चेत्यादिस्मृतिविरोधात् स्मृतेश्च श्रुतिमूलकत्वेन प्रामा
ण्यात् विरुद्धश्रुतेरदर्शनात् अन्यथा स्मृत्याश्रवणस्यानित्यत्वसाधनं भवन्मते विरुद्धं स्यात् स्मृतेश्चेति व्याससूत्रासांगत्यप्रसंगश्च स्यात् गुणस्य च निराश्र
यस्य स्थित्यदर्शनादाश्रयांतरस्य चानुपलंभात्कल्पने च प्रमाणविरुद्धाभिनवकल्पनागौरवं च स्यात् तस्यापि चैतत्समानयोगक्षेमत्वादाश्रयांतरान्वेषणेनानवस्था

त्वांतरं गुणस्य चित्त्वेऽन्यत्वेऽभ्युपगम्यमाने तत्त्वांतरत्वापत्तिरिति न च गुणस्य जडत्वं शक्यमभ्युपगंतुं उभयं चेतनमिति प्रतिज्ञाव्याघातात् इ
ति चेन्न तृतीयपक्षस्य निर्दोषत्वात् तथाहि यथाभूतगुणेन तत्त्वांतरत्वं तथात्मगुणस्य चेतनत्वेऽपि तत्त्वे पृथक्सिद्धियोग्यत्वेन न तत्
त्वांतरत्वं तदाश्रितत्वे न तद्ग्रहणेनैव ग्रहणसंभवात् जडस्य तु प्राकृतत्वेनात्मीयत्वासंभवात् ननु चेतनत्वे भेदकाभावादभेदं स्वीकुर्वि
ति चेन्न भेदप्रतीतिविषयत्वेन भेदस्य साधितत्वात् कणभुग्भूराककरानुसर्वेषां व्यासादीनां तदनुयायिनां च सतां संमतेरेतेन शिष्टापरिग्रहाद्व्याख्याता इत्या
दिना बादरायणेनातिनिर्बंधेन चिरंतनशिष्टासंमतत्वमुपन्यस्य निराकृतत्वादित्याह यच्चोक्तमिति यद्विषयप्रज्ञातिमित्यादिनैकत्वमवादि तदपि न सम
जसमित्याह यच्चैकत्वमिति अस्मादेकत्वकथनात्तेऽवोव्याहतिः स्यादिति यत्ततो यच्चैकत्वमवादि तन्न सदित्यर्थः तथाहि एकत्ववक्तृ तन्निष्ठक्लृप्तिवचनक्रि
यात्मकअन्य[illegible]फलत्वदाश्रयाद्यभ्युपगम्यते न वा आद्ये त्वेकत्वोक्तिव्याघातः अंत्ये कथं त्वं वक्ता कथं च किं वा च अज्ञदृष्टासर्वसंभव इति चेत्कोऽसावज्ञः
जीव इति चेत्कथमेकत्वं परमात्मैव स इति चेत् अहो परमात्माऽप्यज्ञ इति तु गोपाला अपि हसंति किं वापेक्ष्य तत्र परमशब्दप्रयोगः द्वितीयानभ्युपगमात्
[illegible] नन्वध्यस्तमज्ञानं न चाध्यस्तगततद्गुणदोषसंबंधलेशोऽप्यधिष्ठाने त्युक्तं भाष्यकृतेति चेन्न अकर्तुरध्यासकर्तृत्वासंभवात् एतत्त्वयाज्ञातं चे
तदाध्यासासंभवेन सिद्धत्वन्मुखेनैवैकत्वं [illegible] चैतद्ज्ञानात्कृतकृत्योऽसीति चेत्तर्ह्येवमज्ञानं [illegible] निर्निमित्तकं सनिमित्तकं वा आद्ये नि
निमित्तस्याज्ञानस्य सर्वदेदप्रसंगात्कदापि मोक्षो न स्यात् द्वितीये किं निमित्तमिति वक्तव्यं अज्ञानमेवेति चेदनवस्थामालोचयति भवान् अ
नादित्वात्संसारस्य प्रामाणिकीमनवस्थां स्वीकुर्विति चेत् अनादितोऽज्ञ एव परमात्मेति किं तस्य परमात्मत्वं अनाद्यज्ञपरमात्मबाधनार्थत्वं कुतः सुज्ञो जातो
सि ततोऽपि त्वं सुज्ञः परमात्मात्वज्ञ इत्येतं साधयतो वक्तीति सिद्धिः अहमपि परमात्मेति चेत्तर्हि क्वचित्परमात्मत्वस्याज्ञानं क्वचित्सुज्ञत्वमिति स्वीकृतं तर्हि
देशभेदात्सावयवत्वेनानित्यत्वप्रसंगः किं च कुतस्त्वज्ञानं जातं स्वयमेवेति चेन्निखिलोऽपि जनः स्वयमेव ज्ञास्यतीति निखिलवेदशास्त्रानर्थक्ये
त्वदुपदेशस्तु दूरोपेतः जायमानस्य ज्ञानस्य चानित्यत्वेन पुनः पुनर्बंधप्रसंगः अनु मम तु कदापि नाज्ञानं जातं दृशिरूपत्वादिति चेच्छिष्यतां गतेन

कल्प्यते यथा चाकाशयतो नान्यथानुपपत्त्या लोकवेदविरुद्धमपीष्यते क्लिष्टकुलमाघभस्याक्तं तः किं चकुनाऽलब्धमार्गातिरेभवद्भिस्तु निखिलदोषैकारमज्ञा नेब्रह्मरणेववारोपितमतोन्यथानुपपत्त्या किं किं न स्वीक्रीयते इति सतो लब्धमायुष्मता पञ्चोक्तं न हि देशक्रतेत्यादि यच्च विवृतं विचार्यमाणे परमात्मव्यतिरिक्त वस्त्वन्तराभावादिति तदपि न संगच्छत इत्याह वक्तुं शक्यमिति यदि देशावस्त्वाद्यभावो भवतां मतस्तर्हि किंचिदपि वक्तुं शक्यं न भवति न भवेदित्यर्थः विचारकर्तृविचारणामपि वक्तुमशक्यत्वात् किंचिदपि वक्तुं न शक्यमित्याशयः ॥७॥ ज्ञानगुणेनाहंकारेण न प्रकाश्यते इत्यत्र [illegible] हेतुमुपन्यस्तवानपरस्परमग्निगुणोऽग्निमत इत्यादि [illegible] नाग्निदर्शितं यन्निदर्शनं तदप्यसंगतमित्याह यस्मादिति यदग्निनिदर्शनं त्वयोपन्यस्तं तत्तु सुविषममत्यन्तविषमं स्यात् निपातयोगे लिङ् अस्तीत्यर्थः अत एव तन्नैव संगच्छते [illegible] कुत इत्यत आह तत्रेति अत्र [illegible] ष्वं ते गुणो गुणी

यस्मादग्निनिदर्शनं सुविषमं तन्नैव संगच्छते तत्र स्यादुभयं जडं तदुभयं दाहृष्टेति केचेतनं पञ्चोक्तं करणाभुङ्गिराकरणेमतत्सर्वसंसंमतं पक्षे कत्वमवादि तन्न सदतः स्यान्नैव चोद्याहतिः ॥८॥

चेत्तु भवं जडं स्यात् जडमस्तीति संभावनीयमित्यर्थं तदुभयं गुणो गुणी चेत्तुभयं दाहृष्टेति केचेतनं न नवस्त्वान्मावे न नक्तथापि गुणस्य चेतनत्वं घटते तथा हि गुणो यदि चेतनस्तदेश्वरो वा जीवो वाऽन्यहा नाद्यः जीवभेदेनेश्वरभेदसिद्धाविश्वबहुत्वापत्तेः साचात्यविरुद्धा उपपादितैं [illegible] किंचैव मीशस्य गुणत्वं गुणत्वाच्च परगश्रितत्वं स्यात्तच्चाखिलास्तिकनास्तिकदर्शनविरुद्धं स्वे महिम्नि प्रतिष्ठित इत्यादिदर्शनविरुद्धं किंचेश्वरस्त्वया सगुणोऽभ्युपगम्यतेन ऋगुणस्यापि चेतनत्वे नेश्वरत्वं वक्तव्यमिति तोऽप्येश्वरेऽपीश्वरान्तरकल्पनासंभवादनवस्था नहि तीयः जीवे जीवान्तरसंभवे [illegible] नानवस्थाप्रसंगात् जीवस्य निखिलदर्शनविरुद्धगुणत्वापत्तेश्च न तृतीयः स्वाभ्युपगमविरोधात् न था हि ईश्वरो जीवोऽचिदिति तत्त्वत्रयमेवाभ्युपगम्यते नत ।

चैतन्यश्चेः प्रातं ज्ञत्वमाप्यथीकायाम् २

दि

नेत्यरिवत्वंजगतमसिनिमज्जेतेसर्पःसिंहावलोकनन्यायेनोपलम्भमहंकरणंमित्यादिपूर्वश्लोकोक्तं विस्मृतत्वंसंस्मृत्यनिराकरोतिनिर्बैतिनिर्बिन्नोपलभेततदसा
धनैः किंहि तस्मान्नकिमपीत्यर्थः स्विदुपलब्धये हि साधनानुपादीयंते तदुपादानेपितदनुपलब्धौ साधनवैयर्थ्यमेवस्यात् स्वरूपत्वान्नित्योपलब्धस्यैवेतिनन्वत्वलाभ
इत्याशयेनोक्तमुपलम्भंनभवेदितिवस्तुतरां साधनवैयर्थ्यम् अथ विस्मृतकंठमणिरिवपूर्वमुपलब्धोप्यनुपलब्धस्साधनैरुपलब्धश्चभवतिनत्वपलभ्यनेमित्यप्राप्तत्वादिस्मृ
शयस्तहिविस्मृतेःकारणंनिरूपणीयंभावरूपंवाऽभावरूपंवाभावरूपत्वेतेनैवद्वैतापातःसर्वचपूर्वपूर्वकारणापेक्षणसंभवादनवस्थाचतस्यचस्वरूपाभिन्नत्वेस्वरूपम
वविस्मृतिकारणमित्यापातंनचाचस्वरूपमप्रयुक्तत्वादिस्मृतेःकदाचिन्नापरम्येतश्चतिसुतमांसाधनवैयर्थ्यंनतु विनोपलभ्यमित्यत्रनज्ञानविषयमित्याशयइतिचेत्कि
मप्यज्ञानविषयत्वंनिषिध्यतेऽतस्वज्ञानविषयत्वमपिआद्येऽस्यज्ञानाश्रयस्याभ्युपगमेनात्रंतरप्रसंगंतथाचभवन्मतेनान्यो तोस्तिद्रष्टेतिश्रुतिविरोधःज्ञानाश्रयस्यैव

ज्ञातत्वात् द्वैतापत्तेरपसिद्धांतश्च
॥ द्वितीयेप्रसंगस्तथापिद्वैतानपायप्रसिद्धांत
पगमभंगप्रसंगोऽज्ञानाश्रयत्वाभ्युपग
कोप्यात्मैवज्ञानस्यादित्यात्मज्ञशब्दोच्छेद
भेवकेमेवाविदित्वाब्रह्मविदित्यादिश्रुति

द्वैतंचलंभवन्मतेकिमित्तोनालूकदृष्यारवि। निर्विन्नोपलभेतद्वद्वदत दाकिंसाधैनस्यादितं
यच्चालिकनिरूपणंनघटतेतद्देवैयर्थ्यं तःवेदस्याप्युपपादितस्यद्दृष्टोन्यापेबुधैरन्यथा।एअ
शशितत्वविघट्टनेनघटते स्वेनेणयच्चात्तंपश्चात्काशनिदर्शनेतत्सद्धेतेऽस्तद्यतःपजीव
नजगन्न विश्वकरवाणीत्येतदुक्तं त्वयानाभीष्टंतदपिस्पष्टद्वैवचसांनाशयमीशोयतः॥ १॥

अन्यस्यापिस्वरूपत्वेसंगंतर
स्त्ववेदस्यअंशेसदशिमात्राभ्यु
मावस्वज्ञानस्याप्यविषयत्वे
पतिर्निरर्थकत्वात्आत्मज्ञास

संघस्यबाधितार्थत्वादप्रमाण्यापत्तिःप्रवि
द्वाभ्यामज्ञाशुकाद्यपहतिनापंशब्दोऽप्युक्तुंशक्यतेनचश्रुतिसंघोपिबाधितुंशक्यतेकिंचैवंमुपदेशासंभवःआत्मज्ञानासंभवेस्वज्ञानइतिशब्दव्याहृतिरपिद्रष्टव्यानचै
षाविदुपदेष्टुंशक्यतेप्रमाणैरेवापादिश्यतेतस्यचप्रमे । यत्वेजडत्वापत्तिरित्यानवक्तुंशक्यमितिकथंप्रमाणैरुपदिश्येतप्रमाणवाहिर्भूतंचनप्रेक्षावद्भिरुपादातुंशक्य
तेऽत्रउत्तरंगिरौपहासार्थंविशेषणंअहेगौणप्रकाशाप्रदीपादयःपरमात्मानंचोभयंप्रकाशंतेमुख्यप्रकाशानुचित्स्वमपिनप्रकाशतेहलहोदृशोदृक्त्वमित्यतःस्वप्रका
शत्वे ॥ दागतंस्वज्ञानविषयत्वंनोचेज्जडत्वमितिस्वालीकनिरूपणासंभवेहेत्वंतरंस्पष्टयन्नितिपदालीकनिरूपणंतद्देवैयर्थ्यंतच्चनयदंतेहस्यर्थःआलेके

परमात्मनांकिमपराद्धं पतस्तस्मिन्नज्ञानसंभवः तत्रापिनेतिचेदुपदेशाद्दुपरमतर्हिज्ञानिन्युपदेशानर्थक्यात् पदापदाप्तत्वेतितदातदोपदेष्टृपामी
तिवेत्सत्त्वणभावैद्वैतविदस्तवाप्तत्वेनानुपदेष्टृत्वं ज्ञमानेसुतरामनुपदेष्टृत्वंपि। तिसत्पक्षे वचोव्याहतिरितिनचोभयपरिपरस्पती मादि
नाद्रष्टृत्वेनब्रह्लाले कंसाधितंसमंजसंजीवपरमात्मनोरसंभयाद्रष्टृत्वाभ्युपगमात्नान्योतोस्तिद्रष्टेतिनिषेधस्यस्वतंत्रद्रष्टृत्वनिषेधेनाप्युप
पत्तेः यच्चोक्तं श्रुतिरप्यसमर्थमुक्तंवेति तदपिनसंगच्छते अभेदेप्युपदेशा नर्थक्यस्यापपादितत्वेनभेदस्वश्रुतेस्तात्पर्यसंभवात् न
चभेदस्यप्रत्य क्षसिद्धत्वान्नतत्रश्रुतेस्तात्पर्यमितिवक्तुंशक्यंतादृशभेदस्याप्रत्यक्षत्वात् उपदर्शितश्रुतीनांतुस्फुटमेवभेदप्रतिपादकत्वं
मंतव्याद्यभावेमंत्राद्यसंभवेनाक्षरत्राजनाद्वैतविधिताधर्मप्रतिपादकत्वेनासांगत्यप्रसंगो प्यदेवंननु तत्त्वमसीत्यत्रसामानाधिकरण्या
भेदस्यवप्रतीयतेइतिचेदुक्तेनभुव्यतिकोशलसामानाधिकरण्यात्तुभेदस्यवप्रतीयतेद्वयोर्बहूनांवापदानांसामानाधिकरण्यंभवतितत्रैक
स्यापिपदस्यमवृत्तिनिमित्तभेदेनार्थभेदसंभवे कथंद्वयोर्बहूनांवापदानाम र्थाभेदःस्यादितिकथमभेदस्यैकेनैवतत्प्रतिपत्तिसिद्धेःपदांतरवै
यर्थ्यंस्पष्टमेवनद्येकस्यैवघटस्यप्रतिपा दनायघटः कलश इत्यादिपदप्रयोगः पामरेणापिक्रियमाणोदृष्टः तस्मिन्नभेदेपिकथंसामा
नाधिकरण्यंविशेष्ययोः प्रवृत्तिनिमित्तयोर्भेदेपिविशिष्टस्यैकस्मिन्पर्यवसानादितिवदामः इदमेवहिसामानाधिकरण्यलक्षणंभिन्न
प्रवृत्तिनिमित्तानांपदानामेकस्मिन्पर्यवसानमितिदृश्यतेचैवमेवपुरुषोयष्टिरित्यादिप्रसिद्धसामानाधिकरण्यस्थलेननुजहदजहल्ल
क्षणयाविरुद्धांशपरित्यागेनसोयंदेवदत्तइत्यादिवत्सामानाधिकरण्यंकिंनस्यादितिचेन्न उभयोःपदयोर्लक्षणागौरवं निखिलवेदवैय
र्थ्यंसोहमपिनिखिललोकप्रसिद्धारीतिर्किमितिजिहासेनचसोयंदेवदत्तइत्यत्रापिलक्षणात द्देशतद्देशवैशिष्ट्यस्यकालभेदे
नाविरुद्धत्वादितिदिक् ८ ननुसन्मतेद्वैतंनेसारांशस्यप्रमाणसिद्धेद्वैतापसापेनप्रत्यक्षस्यापसापकोलकपक्षनिविष्टनोभवतांमतेद्वैतं
नचेत्तदेकस्मिन्नद्विषयेनास्माकंकिंचिन्नामितिशेषःसर्वद्वैतापलापेनप्रमाणसिद्धयत्नाभावसिद्धेःस्वीकारेब्रह्मदसिद्धेरविरप्युलूकदृष्टा।

नर१

न२१

दवतास्सृष्टेः प्रागपि सूक्ष्मचिदचिद्भूतेकेननामरूपविभागानर्हसूक्ष्मचिदचिद्विशिष्टकार्येण परमकारणेनाभेदमपि वदति भेदं वदेव सर्ग
वचोप्यभेदं वदति न केवलमभेदमेव वदतीत्यर्थः ततस्तेन सर्गवचसा त्वदिष्टं किं स्यान्न किमपीत्यर्थः अत्यंताभेदे कार्यकारणभावभंगप्रसं
१० गस्तथा च सति बाधितार्थबोधकत्वात्सृष्टिश्रुतेरप्रामाण्यप्रसंगः अत्यंताभेदे तात्पर्यकल्पने च श्रुतहान्यश्रुतकल्पनाप्रसंगोपि द्रष्टव्यः का
र्यकारणपदयोः पर्यायताप्रसंगः कारकव्यापारवैयर्थ्यमित्यादयो दोषा अप्यत्र पक्षे दुष्परिहरा इति वक्ष्यति यदि सृष्टिविधानमित्यादिना सृष्टिवा
क्यस्य तस्माद्वै तस्मादित्यादेः स्वार्थपरत्वे फलशून्यत्वादनर्थकत्वापत्तेरिति तस्य तन्नसंगतमित्याह जिज्ञासुरिति यद्भगवतो रूपं जिज्ञासुरुपासि
10 सुस्सदापश्यति तत्र यत्नः स्यात्तेन हि ध्रीयते इति न्यायेन विधेयं स्तोतव्यमिति भगवतो निखिलजगत्कारणत्वात्सर्ववित्तं रूपं महो भगव

यत्स्यात्सर्गवचस्तदात्मजगतो भेदं वदत्कार्येणाभेदं चापि वदत्वचिच्चिद्वता किं स्यात्त्वदिष्टं ततः जिज्ञा
सुर्यद्रूपेदते भगवतो रूपं सदोपासिषुस्तोतव्यं विधेयं तु वेत्तद्फलं कस्माद्वचः सर्गवत् ॥११॥

माहात्म्यमिति मुमुक्षुभिस्तदेवोपा
तद्रूपं स्यमित्युपासननिर्वर्त्तये स्तुवन् सर्गवद्वचः कस्मादफलं नाफलमित्यर्थः सर्गो विधेयतया प्रतिपाद्यत्वेन यस्मिंस्तस्माद्वा एतस्मादात्म
न इत्यादौ वचसि तत्सर्गवत् सृष्टिवाक्यं नन्वेवं सृष्टिवाक्यस्य स्तुतिपरत्वे सृष्टेराकस्मिकी स्यादिति चेन्न सृष्टेराकस्मिकत्वे तदुपजीव्य
स्तुतेरसंभवात् सृष्टिश्रुतेः स्तुतितात्पर्यकत्वेपि स्तुतिरसंभवंती सृष्टेर्ब्रह्मकारणकत्वं व्याहंतुं न शक्नोति न चासत्येनापि गुणेन स्तु
तिस्संभवतीति वाच्यम् एतावानस्य महिमा [illegible] तदतिलङ्घनश्रुत्या [illegible] उपस्थापनमिति न्यायो यत्र अपास्ते ब्रह्मकारणकत्वस्य दृ
ढीकृतत्वेनाकस्मिकत्वासंभवात् यद्वा विधेयोपासनविधिनिर्वर्त्तये विधिशेषतया स्तोतव्यं ब्रह्मणो रूपं परिमितजगत्कारणत्वे
१० प्रतिपादनेन सृष्टिवाक्यं सृष्टितात्पर्यकमेवापरिमितमाहात्म्यप्रख्यापनद्वारेण स्तुवन्नेवैतत्तदुपासनप्रवर्त्तनत्वं संपादयत् सर्गवद्वचः क

यीद

नत२

४ ५ ग्रं शो नाना व्यपदेशादन्यथा चापि दाशकितवादित्वमधीयत एके इति

चोपदेशोपदेष्टृ उपदेशफलासंभवादिति भावः कथं तर्हि सदेव सोम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति अथ योन्यां देवतामुपास्ते अन्योसावन्योहमस्मीति न स वेद यथा पशुः उदरमन्तरं कुरुते अथ तस्य भयं भवति स्थूलमनण्वह्रस्वमपमालाब्रह्म तत्त्वमसीत्यादिवेदापपत्तिरित्यत आह वेदस्यापीति त्वदुदितो वेदश्च बुधैः प्राचार्यैरन्यथा उपपादितः संचान्यो परे वनच न्यायमपास्य तत्पर्यं उपपादनं च विशिष्टस्य वस्तुन एकत्वात् करतरमिति भावः

९ यच्च नभसोऽवयवत्वादिनांशाशित्वं निराकृतं तन्न घटते यतो मम असत्त्वादिस्याहांशांशित्वेति यत्र अंशांशित्वं मत्त्वेन व्याहृतं व्यासेन सुखतरवोक्तमित्यर्थः तस्यां

॥५ शांशित्वस्य विघटनेन घटते इत्यन्वयः दृष्टांतेराजमाना इति बहुपसर्जनस्याप्यंशांशित्वस्य तत्त्वेन पराम‍र्शसंभवात् यतो यस्मादद्वैतन्यदस्तत्स्माद्वाचा काशनिदर्शनं तस्य तस्यैवैकत्वं वदतस्तव व्याघातः यच्चैकत्वं वदतात्वयाश्रेनजीविनां मनतुपविरूपमानामस्त्येव्याकरणानीयेतद्वाक्यं साधकत्वेनोक्तं तदपि वाक्यं त्वदभिप्रेतैकत्वं न स्पृशेत् स्पर्शसंभावनापि नोत्पद्यते एकत्वसाधनं तु दूरापेतमिति भावः संभावनायां लिङ् ननु कृतो न स्पृशेदित्यत आह वचसामितियतः सर्ववेदायस्यस्मामनंतीति श्रुतेः सर्वेषां वेदवचसामीशेनास्यैक्यमिति निश्चयो वेदविदां तस्मान्न स्पृशेदित्यर्थः ऐक्यत्वकौवेदपदेन ब्रह्मप्रतिपत्तिसिद्धेः तादितरनिखिलवेदवैयर्थ्यं किं चान्यस्याभिधेयप्रतिपाद्यस्यासंभवे अभिधेयेतरस्तुतिपादयतो वेदस्य तत्त्वतात्पर्यवक्तृत्वांश केन तत्स्वस्वेतु कथं तत्तात्पर्यकोवा वक्तांश कुर्यात् अन्यदभिधानस्य हि अन्यपरतात्पर्यमुच्यते एकत्वं वदतो वेदस्य वक्ता रवेदव्यासादय एवतात्पर्यं तत्सिद्धिः अतः कविस्साक्षात्कवि विशेषणप्रतिपादनद्वारा निखिलोपि वेदो ब्रह्मण्येव पर्यवस्यतीति वेदस्य ब्रह्मणि पर्यवसानेनापि चेत्तत्सिद्धिरेवेति न त्वदभिप्रेतैकत्वसिद्धिरिति सूचकं नाभिप्रेतं तदपि स्पृशेदिति भावः अनेन जीवेनेत्यत्र जीवशरीरकेणेत्यर्थेन कोपि दोषः शरीरवाचकानां शब्दानां शरीरिणि पर्यवसानं ब्राह्मणोहं कृशोहमित्यादिषु प्रसिद्धमेव यच्चोक्तं तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशदिति श्रुतेरविकृतस्यैव ब्रह्मणः प्रवेशः प्रविवेशासत्वेनादिना तत्स्वयमेव कोऽन्ते विकृतस्य प्रवेशं तथापि नैतावता लैक्यसिद्धिरनेन जीवेनात्मनेति शैव विष्णुस्मृतेरो धादविकृतस्यापि जीव विशिष्टस्यैव परमात्मनः प्रवेशसंभवात्

१० यच्चोक्तमुदपचतस्व प्रमुखमित्यादिना स्वप्रियाक्यमन्यभेदे प्रमाणाभिति तत्र चास्तु तरामित्याहयत्स्यादिति यत्र तस्मादाय एतस्मादात्मन आकाशः संभूत इत्यादि सर्गवचः स्यादस्ति तत्र आत्मजातोरिति परमात्मा जीवात्मा चेत्यात्मा द्विविधः जगत्कारण तयोरित्यर्थः तत्वत्रयस्याभेदं वदत् सदेवा चिद्विद्

निमित्तोपादानमित्याद्यपेक्षितजनकेतेतिनिमित्तोपादानसाधारणकारणतावाचक शब्दः श्रावसधारिकादारं निवेदनविदात्मकविशेषणमेवेतिपरिणामीतिसूत्रेणवादरायणेन
विशिष्टपरिणामाख्युपगमेऽपिपरिणामास्तत्वादिदोषस्यविशेषणगतत्वेनशुद्धेब्रह्मणपसंसर्गान्निष्वरेदोषइत्यभिप्रेत्यविशिनष्टिदोषिणीतियच्चपदजीवनदंवरमित्यादिना
११ परमेश्वरूपविलक्षणतानमनागपीत्येतेनजीवःपरस्वइत्युक्तंतन्नित्याहयच्चोक्तमितिस्तदभ्युपगमतन्नैवब्रह्मणोवाज्ञतारोपितान्यज्ञानिनःकिंब्रह्मत्वमितिभावः१४ यच्चस्वग
तंयदिभेदाकमित्यादिनोक्तमुच्यभेदस्यनिराकरणमुक्तंतदसाहत्रेतिअत्रानयोर्जीवेश्वरयोर्भेदकंकिमपियदिस्यात्तदाकेनाप्युपक्रेतुंनोशक्यतेइतिवदसिचेत्तदाकेव ८५
न.५ केनोच्यतेशक्यतांभेदापन्नवैःकेनापिपत्रेद्वयस्पष्वयोगुणइत्यादिनास्वाभाविकस्यसतोभेदस्यनिराकरणंनसंभवतिनाभावोविद्यतेसतइत्येश्वरवचनादित्युक्तंतदसत्याद्यच्चोक्तमितिसतोविहति
स्त्वसुशकेतियत्त्वयाप्रोक्तंतत्सत्यमुक्तंतस्मादेवसतोभेदस्यविहतेरसंभवादेवजीवपरयोर्भेदस्त्वयाऽन्यैर्वाविद्भिःसमास्थीयतामितिवदसमीत्यर्थः१५

अत्रैतेविष्टमप्येश्वरेजनकतासहारिकादोषिणियच्चोक्तंपरस्वजीवइतितत्रैवाज्ञतारोपिता१४ अत्रस्याद्यदिभेदकंकिमपितत्केनापिनो
शक्यतेपक्रेतुंवदसीतिचेदिदंसरवेकेनोच्यतेशक्यतांयच्चोक्तंविहतिस्तत्स्वसुशकातत्सत्यमुक्तंत्वयातस्मादेववदामि
जीवपरयोर्भेदःसमास्थीयतां॥१५॥श्रीरामः॥

इदानींपरमतेनविषयस्यगुणमित्यादिनिराकरोतिपरमतमित्यादिनामृष्टमतिनापुरुषेणाभेदःसमारोपितः अध्यस्तःसचाध्यस्तोभेदःवाक्यादिनिवर्तते इतितुपर
दुक्तंतच्चैतोनसमालंवते प्रदाबाधितात्वनन्नभवतीत्यर्थःननुकुतोभेदारोपणांचेतोनसमालंवते अयुक्तत्वात् अभानाद्धाकारणाभावाद्वानायइष्टापत्तिःअर
ध्यासस्यासंगस्वप्रकाशात्मन्ययुक्तत्वस्याल्लकारत्वात् नद्वितीयअन्तःकर्तामनुष्योहमित्यध्यासमानप्रसिद्धेःनचैदंप्रत्यक्षकर्तृत्वादौप्रमेतिवाच्यं अपौरुषेयत्वर
लम८ यानिर्दोषिणोपक्रमादिलिंगावधृतान्यर्थेणाचतत्त्वमस्यादिवाक्येनाकर्तृवह्यवोधनेनास्यभ्रममवनिश्चयात् नचतत्प्रत्यक्षविरोधाद्भगमस्यैववार
न्य३ घइतिवाच्यम् देहात्मवादप्रसंगात् मनुष्योहमितिप्रत्यक्षविरोधेनाथायमशरीरइतिश्रुत्यादेहात्मिरिक्तात्मा ऽसिद्धेस्तस्मादिदंरजतमितिवत् सामाना ११
धिकरण्यप्रत्ययत्वभ्रममेव नचभेदस्यसत्यत्वेवाच्यंतत्त्वमसीत्यादिवाक्यानिवत्यसमेततन्निवृत्त्यभावेबंधनिवृत्त्यसंभवात् तथाचतमेवविदि
त्वेतिश्रुतिर्ज्ञानादेववधनिवृत्तिवदंतीनान्यःपंथेतिसाधनांतरंवारयंतीविरुद्धेतःनत्वतीयःपक्षोध्यासस्यसंस्कारद्वाराकारणत्वात् तस्यापिर

इति शब्दविधिशब्दयोरपि दर्शनात् पदिच

इदानीं तत्त्वमसीति वाक्यमेव स्तुतिपरं कुतो न स्यादित्याशंक्य तस्य स्तुतिपरत्वे नैरर्थक्यान्मैवमिति तन्न वत तत्त्वमसीत्यादिना पदुक्तं तद्दृढीकरोति स्तुतिनेतितां हि किन्तु ते इत्यत
आह अतत्त्वविदां ब्रह्मोति परमित्याद्युपासनविधौ विशिष्टस्य वस्तुन एकत्वाद्यभेदं चिन्तनीय तत्त्वमसीति वचोऽत्र देवतत्उपासनाविध्यपेक्षितं तत्स्वरूपस्य समर्पणात्तेदं वा
क्यमफलमित्यर्थः तर्हि भेदे अभेदचिंतनं विरुद्धमित्यत आह नो इति आचार्यरीत्या पूर्वाचार्यमार्गेण भेदस्य भेदचिंतने विरोधं नावहति विशिष्टस्य वस्तुन एकत्वेनाभेदस्यापि सत्वात
पश्यास्मिन्दं वाक्यं स्तुतिं नोपदिशति तदुपासनमपि नोपनोपदिशति न च गौणं न स्तावकमिति तन्न तु च मिल्वत्यादि अंशस्य स्तोत्रपरत्वं उन्मुरीकरोत्यविरुद्धत्वात्पेति सुधायामिथ्या १२
नमुपासने योऽभेददृष्टिं सर्वैः श्रुतिमितो न वा आयेकिमुपासनोपदेशनं न्यस्य उभेनो अज्ञस्यादिकं देवमारोपितमभेदचिंतनान्नतीक त्वेनामोक्षसाधनत्वंकिं च पयारोपिताभेदचिंतनो
पदेशवाक्यमिदं तदेवोपासनविधिरपमित्येवाक्यमिति कथमुक्तमुपासनं नोपदिशति न च तदपि संभवति उपासनैं इति शाब्दविधिशब्दयोरप्यपेक्षितो विशेषोपदेशः तत्तुं न च न ततः

स्तुतिं नोपदिशत्युपासनविधौ यच्चिंतनीयं वचोऽत्र देवतत्त्वमसीति नाफलमिदं संज्ञार्थसमानार्पणात् नोभेदेपि विरोधमावहतितदाचार्यरीत्या तत्त्यानोपास्ति
८२ प्रतिपादकं न च मधागोणं न च स्तावकं १२ यद्वासिंपरं वचः मक्गनोलिप्सासमुत्पादकं लाभोपायमुपासनं श्रुतिगणो मोबोधयन्सार्थकः नेदं तत्त्वपरं वचो मतिपरं वै
रित्युदीर्यं न वाक्कामं तानि रवंडयंतु निपुणाः किंचिन्मदिष्टं तैः १२ मिथ्यात्वं किमुखप्रस्तस्तर्षां किं वाति सोक्ष्मं मतं चित्तादेः प्रथमेऽसतो न भवनेपीड्ये पुरेतार

यन्दृष्यापासनमारोपिताभेदोपदेशेनोशाब्दवमिलत्यान च विधिश्रब्दं विनोपासनानुवादः शक्य करणः न चानुवादं विना कस्मात्देवोपासनवाक्ये सत्युशक्यमिदं वाक्यं न च प्रकरणात्सं
बंधः अभेदप्रतिपादकवाक्यात्स्वानुरूपस्तुत्यंगृहीतान्जघन्यत्वेन दुर्बलत्वादित्यसमन्वेरारूपयेति विशिष्टस्य वस्तुन एकत्वात्किंतोयाजीवेश्वरयोरभेदस्तत्परं तत्त्वमसीति वचः तत्त्वस्व
णाल्लिप्सां समुत्पादयति अहोत्वं तत्सन्निधिं तयपरमानंदरूपं परमानंदप्रदं ब्रह्मलकथमहं प्राप्नुयामिति तत्त्वमसीति वाक्यं श्रुत्वा लिप्सेत जनो लाभोपायं चाकांक्षते अन्यदुपासनपरः श्रु
तिगणः स्वाकांक्षितं लाभोपायमुपासनं बोधयन्सार्थको भवतीत्येवं च प्रकरणेकवाक्यता सिद्ध्यतीदं च वस्तुत्वपरं न किंतु मतिपरमिति वाक्यस्तदर्थप्रतिपादिका वाक्येपर
दीर्यतकामं यथेष्टं निपुणा तानि खंडयंतु तैः सह किंचिन्मादिष्टं न समाप्यन्निमतमेव तदिति भावः १२ पच्चविद्धत्त्वमसीत्यादिनामन आदौ मिथ्यात्वमुक्तं तत्किं खप्रस्तनसदृशमि
थ्यात्वं चरमे मतं किं वानामारूपविभागानर्हत्वमिति सोक्ष्मं प्रथमे पक्षे नासतो विषयत्वमावक्ष्यादयो वादाः पिड्यंतु एवं सपक्षेत्वविस्तापतिरित्याह मिथ्यात्वमिति ईश्वर स्यमनआदेरपि न

भवति

शप्त्वाभावभ्रमाजन्यसंस्कारदोषदोषाभ्या यौरभावेपि भ्रमाभ्युपगम्यतेतदाधिष्ठानज्ञानाभावेपि भ्रमापत्तिस्तथा च प्रकृतेनादप्रसंगः निरधि
ष्ठानभ्रमोनक्वचिद्दृष्ट इति चेद्दोषदोषाश्रययोरभावेपि क्वचिद्भ्रमोनदृष्ट इत्युक्तेपि तत्र भ्रमासंभवो दुरपह्नव एवेति कथं कारणाभावे
ध्यासभानं स्यादित्यभिप्रेत्य कारणाभावसाधनेनाभानादिति द्वितीयं विकल्पमर्थान्निराकुर्वन् कारणाभावादिति तृतीयविकल्पं
निराकरोति न कारणमपेक्षा इति न कापरापेक्षा किंचित् [illegible] क विज्ञायते ध्यासस्येति शेषः अथवा सकारणनिराकरणेनाकारणकभाना
संभवादभानादिति द्वितीयविकल्पोपि निराकृतो विदित्वव्यकारणं विनापि कर्तृत्वभोक्तृत्व दिनानाविधभेदविषयकभानस्याध्यस्त
विषयकत्वनिरूपणासंभवात् न च घटं करोमि घटं जानामीत्यादि प्रत्यक्षस्य कर्तृत्वज्ञातृत्वविषयकस्य भ्रमत्वं बाधाभावान्न त्वमस्यादि वा
क्यस्य त्वकर्तृब्रह्मबोधने तात्पर्यं विशेष्यविशेषणयोरभेदविवक्षया विशिष्टवस्तु [illegible] भेदबोधनतात्पर्यकस्य तत्स्य कर्तृत्वं
तत्कर्तृत्वबोधने पर्यवसानमत्वात् अप्रयुक्तानुगमत्वात् [illegible] परं यत्कृतं तत्कर्म कुरुते सर्वं हि पश्यः पश्यतीत्यादि कोवेदोक्तात्त्वकर्तृत्व
प्रतिपादकः अतः इतर्हि प्रत्यक्षसिद्धमिथ्यापित्वादनुवादकत्वं वेदस्यस्यादिति चेन्न जडचेतनविषयकसंदिग्धायाः श्रुतेर्निर्णायकत्वात्
एवं च नागमेन प्रत्यक्षबाधः न च प्रत्यक्षेणागमबाधः विरोधाभावात् तर्हि मनुष्योहमित्यादि प्रत्यक्षस्यापि भ्रमत्वं स्यात् तथा च देहात्मवा
दप्रसंग इति चेन्न तत्रापौरुषेयाभ्याः प्रबलाद्वात् अयमात्मा अशरीर [illegible] इत्यादि श्रुतेर्बाधिकायाः सत्त्वात् अतोऽयुक्तस्याध्यासस्य यादृश
कारणाबोला ज्ञानं सिबाधयिषति न तत्र इदं मनागी कर्त्तव्यं वर्षसहस्रेणापि सेत्स्यति ननु भेदस्य सत्यत्वे कथं तत्त्वमस्यादि वाक्यानि
इतीरितिचेत्कोवक्ति वाक्यमिदं भेदं निवर्तयति तर्हि किं करोतीति चेज्जीवतयोरेव विशेषणविशेष्ययोर [illegible] भेदमुपदिशति अथवा
एवपार्थत्वात्तं तद्भेदं निवर्तयतीति वदाम ननु भेदस्य सत्यत्वोपगमे बंधस्यापि सत्य [illegible] त्वमभ्युपगन्तव्यं तथा च ज्ञानादेवं बंधनिवृ
त्तिं वदन्तीनां तमेव विदित्वेत्यादिश्रुतीनामानर्थक्यप्रसंगः सत्यस्य कस्यचिदपि ज्ञानान्निवृत्त्यदर्शनात् [illegible] बाधितार्थबोधकत्व

१२ न१ 12 ति२ १२ रा०

मनु तीर नार वर

भिन्नविषयत्वेनध

तिमूढमतिना भेदः समारोपित इति पूर्वोक्तस्यासांगत्यापत्तेरि४

स्वीध्यासः कारणमध्यासप्रवाहस्यानादित्वात् अनवस्था प्रामाणिकी स्वीकार्या न च पूर्वप्रमाजन्य एव संस्कारो हेतुरिति वाच्यं लाघवात् पूर्वानुभवजन्यसं२
स्कारस्य हेतुत्वादित्यत आह नारोपो घटते इति अयं भावः अद्वैतं ब्रह्म स्वप्रकाशं न वा आद्ये स्वगतसजातीयविजातीयभेदरहिते शुद्धरूपे ब्रह्मणि कथम
ध्यासः तस्य भेदाभावात् नो चेत् जगदाध्यासस्य ... किं च ब्रह्मणो संगमसंगं वा आद्ये कथं भेदसंग असंगो ह्ययमिति श्रुतिव्याकोपः न च वाच्यमत एव कालत्रयेपि
भेदो नास्तीति ब्रवीमि अध्यासं भ्रमवादि ... नारोपो घटते इति ननु त्वमेवापूर्वोक्तलमध्यासस्यालंकार इति चेत् कथमलंकारं अध्यासस्य तन्निवेधन
रितिः५ स्वजगतो ऽस्मदभिमतकालत्रयासत्वसिद्धेश्चेत् ... तर्हि किमपेक्ष्यते या इमानि भूतानि जायंते सर्वे दृते लोकान्सृजा इति तत्तेजो ऽसृजत तस्माद्वा
एतस्मादात्मन आकाशः संभूतः इत्यादिसृष्टिश्रुतयः अनुपपन्ना इति चेत् कथं तस्याशत्वमध्यासादिति चेत् किमेकदेशत एवात्मनः स्वप्रकाशत्वस्वी
करोषि यतः कुत्रचिदसत्त्वमध्यासस्य स्वीकृत्य कुत्रचिदध्यासादसत्त्वं प्रवीषितया चाद्वैतं ब्रह्म सर्वं पंचमे ... प्रकाश इत्यद्वैतं नो पन्यायापातेपि कथ
यत्नं पुरुषेण मूढमतिना भेदः समारोपितः वाक्यान्तेपि ... निवर्तते इति न नेचेन स्वसमालंबने नारोपो घटते तका
रणमपि किंचित् कुचिज्ज्ञायते हेतुश्च दर्पणे न व्यवस्थितिरथो नो चेद मोक्षः पुनः पमकृस्न ... १६ हरिहरे
मलं कारत्वं वीक्षि किं च भासमानोयं भेदः स्वयं भासते चितावानाद्यः जडत्वात् ... भेदं स्वयमेवापलयन्ने ... किं च मनुष्योहं २
५२ कृशोहमित्यादिप्रतीत्या ... भासमानं स्वीकार्यं कथं घटते कथं शुक्तिकायामयथार्थं रजताध्यासभानमिति चेन्न शुक्तिकायां स्वप्रकाशत्वाभाव
चाकचक्यादिरजतत्वादृश्यरजतप्रमाजन्यसंस्कारदूरस्थतिमिरतमःप्रभृतिदोषादोषाश्रयश्चेति कारणकलापवशाद्रजताध्यसमानस्याप
कल्पात् ... ब्रह्मस्वरूपे प्रदीप्रकाशितत्तदा प्रकाशमाने ब्रह्मस्वरूपे कथं भेदभ्रमः न हि शुक्तिस्वरूपे प्रकाशमाने रजतभ्रमः ...
विदूरचरः यदि च न प्रकाशते तदा जडत्वं न च प्रत्याति रिक्तं किंचिद्दृष्टमभ्युपगम्यते तत्वायासादस्वपाद्रसिद्धान्तभ्रमः स्यात् साद्दृश्यं च
तद्भिन्नत्वे सति तद्गतभूयोधर्मवत्त्वं न च निर्धर्मके भेदासंस्पृष्टवस्तुनि न संभवति दोषाश्च ... रिक्तो ... भ्युपगम्यः यदि स्वप्रका

श्राद्धैकेन जानातिश्रुतः करणेन स्वरूपेणावा नाद्यः तस्य श्रुतोत्पत्त्यनन्तरं जायमानत्वात् नांत्यः श्रोत्रे वोत्पत्ते ज्ञानमात्रं हि भव
द्भिरभ्युपगम्यते ततएव नैयायिकानामपि वक्ष्यमाणं ज्ञानस्वरूपत्वसाधम्यं परमेश्वराणां प्रवेशः ज्ञात्वा ब्रह्म परमतानस्वेदः स्वगर्भं ज्ञातत्वापत्तिश्च ४
नज्ञानिग्रहीत्वा जीवो भूतं नाहि धीमान् ज्ञाता स्वदेहे स्वयमेव शास्त्रं प्रकाशते किंचिच्चैतन्नाज्ञानं तत्र तत्र कपसा हि को वाद्य

संगस्तथा च निखिलशास्त्र तदर्थसाधनवैयर्थ्यप्रसंगः इत्याह अमसाविति असौ हेतुर्नैव तु नमोक्षप्रसंग इत्यर्थः ॥ ६ ॥
अधुना सतएव हि नाम जगदकर्तृत्वाद्युक्तं निराकरोति जीवोऽस्मदिति उपधेर्वशादविकृतं वस्तु जीवो अस्मदिति वेत्त्वद्योच्यते तत्तदुपा
धेर्निरूपणस्याशक्यत्वात् त्वया ह्यपाधिभिन्नास्तु पेच सत्वेनास्वेतनाशक्यानिरूपणं प्रतिपादितं शक्यानिरूपणात्वे च पुनरुक्तेत्या
हायथेति अन्यथाशक्यनिरूपत्वे किंच ब्रह्माज्ञानं जानातिनवा आद्यैक अमलाना पापिवसादुर्भेद्यजीवोऽस्मदिति अत्र ये चित्र
बैतन्याह तत्रेति सत्यपि चिति वस्तुभानेन स्याचित्त्वमेवेतिभावः यदि जीवसत्तलकतामित्यादिनापदुक्तं जीवस्य अहानात्मकतानेतितत्रसमेवसाह

जीवोऽस्मदुपधेर्वशादविकृतं ब्रह्मेति चेदुच्यते तन्नो कुवशे निरूपणात् तदुपधेर्हि नोपपाद्यन्तेन चित् जीवस्य ब्रस्तनांबदे
यदि वदचिदस्त्विस्य गिरं वाक्यं चलुपत्तत्सम्यं मनसा विभावयपरिरतस्मात् समुत्पत्तिर्नव ॥ ७

जीवस्येति यदितत्त्वमसीत्यादिवचो जीवस्य ब्रह्मता वदेदित्यादिना कुजीवब्रह्मैक्य खण्डनपरं तत्त्सत्यंवयमपि तदंगीकुर्मः तत्स्यसत्यस्वादिव मुमुक्षा
वेदस्ति तदा भव बंधविमोक्षार्थं प्रवृत्ताद रिति भावयन्त्यायस्वनहि विसुसरणमंतरा भव बंधविमोक्षोघटतइत्यभावः ननु तस्मरणे
नबंधनरवतिल्पमेव वि दिग्विति ज्ञाने नैववंध निरतिश्रुते रितिचेन्न विदि स्वेत्यस्यार्थस्य तदर्थः विमुक्षया मोक्ष यो यत्नप्रसिद्धिः ७
इत्यनिंद्यरूपामिह तद्रस्यादिनोक्तं निराकरोति कोवा कुत्र अवरण इतिवा कुत्र अवरणेको मिमुक्षा भवेदित्यत्र तत्र यास्य कथय
अर्थात् न खलु सर्वं मिथ्यापिमन्त्रं चाद्वितीयं पंक्तमुस्थाप्य निराकरोतितत्सुराः प्रमाकर्तृमिति अर्थात् खण्डनावसरे स्या

सत्वे पितदापक्षुना छिदा कर्तुस्तन्नाः कर्तृत्वमिवांतः करणेन ज्ञातुर
व्यासावे ज्ञात्रत्वापत्तिर्दुः परिहरा यथा च कर्तृत्वं नकरणगतं किंतु कर्तृगतं
तथा ज्ञातृत्वमप्यंतःकरणसत्वे सत्वे वा

इतः श्रुत्यन्यथानुपपत्त्या बंधस्याध्यस्तत्वं दुरूपपादमपि वरणीयमिति चेन्न तासामुपासनान्यथाप्युपपत्तेरि
ति ननु तत्रापि पूर्वानुभवजन्यसंस्कारः कारणं न च प्रमाजन्यसंस्कारस्य भ्रमकारणत्वं तस्य यथा घटपटादेरत्र गौ
रवात् न च लाघवात् किमघटितं कल्प्यते नहि कुल्यालग्नं गमनगौरवमिया स्वगृहं लघयेत् केनचित् कल्पयितुं श
क्यत इति वाच्यं यतो न भ्रमः सोत्पत्तौ संस्कारजनकानुभवविषयस्य सत्यत्वमसत्यत्वं वापेक्षते अतोनुभवजन्यसं
स्कारमात्रेण तदुत्पत्तिसंभवे तत्र तस्योदासीन्यात् इत्यत आह अपरोहेतुश्चेत् पूर्वाध्यस्तभेदानुभवजन्यसं
स्कारो हेतुश्चेत्तस्याप्यन्यस्तस्याप्यन्य इत्यनवस्थितिः स्यात् ननु प्रमाणादीनां सत्यत्वमिति चेत्
५४ कुरूपं त्वेतन्नैव स्वीकारणं ब्रह्मणोऽनादितो न तैः प्रवाहादेव सत्ता इति नहि तदन्यं नैनत्स्वरूपमिति चे
द्यत्र तद्रूपं तत्र न हन्ता नु प्रसज्येत वा देशापरिच्छिन्नत्वं ... न तत्र एवं कालपरिच्छि
न्नं ब्रह्मणः स्यात् अन्ये तु स्वरूप एव तन्न तत्प्रमाणं इति चेन्न तोऽपि नहि प्रमाणाधारं परं ... प्रमाणं वा
५२ भूतां वस्या स्वीकृता लाघवं तु श्रुत्यभावान्निखिलतन्त्रप्रमाणसिद्धं पदार्थजातं चापाकृतं ज्ञानधारामनंतां स्वी
कुर्वन्नल्पप्रसंगेन च कारणमेवाज्ञानमिति चेत्तदाज्ञानेनानेकानि पदार्थानि कारणानि रपेक्षत्वात् पुनः प्रसंगेन मुक्तस्यापि पुनः संसारः स्य

स्य

राम

२४

'बादमेवोन्मथ्यतां नहि निर्विशेषं वस्तु सविशेषं कर्तुं सहते कारकत्वापातादिति १८ इदानीमसतो नक थं चुनं जन्म भवेदित्या
रभ्यासतश्चासतश्चनं जन्म भवेत् सद सच्च नजायते इत्यादिना यदुक्तं तन्निराकरोति यच्चेत्युक्तं सदसल्लहीति सतोऽसतः सदस
तश्चासंभवान्न जनिरिति तियच्चोक्तं त्वया किं तदुक्तं विरूपं विलक्षणं कार्यं दृष्टं दृष्टं वादीति दृष्टं प्रपाद्य सर्वविकल्पानि न्याः दृष्टं चे।
त्किं तत् शुक्तौ रजतमिति चित्तं सत्ससदात्मकमेव वस्तु किमर्थं तस्मिन्नस्यात्मतां एवानिर्वचनीयकल्पना कियोधात्सद सदात्मकमेकं

५२ वस्तु नोपलभ्यते इति चेदनिर्वचनीयमपि तद्व्यतिरिक्तं नैकेनापि नाम्ना प्रमाणम्भतेऽतः तद्वप्यसदेव मया निर्वचनीयप्रतीयते इति चेदिदं विरेण तद

५५ पि प्रतीयते इति तत्प्रतीति बलादनिर्वचनीयपर्यंतानुधावनं के शं परित्यज्य सदेवावधार्यतां प्रिविलविरूद्धं तदेव प्रतीयते चैतदनाद्युपनित्तु
मि सरूपदोषवशाद्दुर्जनोपदिष्टानिर्वचनीयानवरतं भावनोपचितमहाजाड्यादितिभ्रमः श्रावास्यात्मायेषु वसतो राजपुत्रस्य व्याध लाभिवदोषवशात्विक

14

५२ यच्चोक्तं सदसल्लहीति तज्जनिः किं तद्विरूपं कचिद्दृष्टं चेल्लनतज्जनिः सम्यक्चितात्वस्तोत्तरीयानपात्वङ्कल्पायदर्भिस्स सद्धरिपदैर्भिंगजउत्वारिमत्
लक्षणेनोपरचाच्यमिस्सवर्गतैकिंसाने ब्रह्मणः २२ ज्ञातं चेल्लहिशिमत्रमपृवदयोशास्त्रं पदास्पादतेद्धतःस्यादनंतमतयदितदावासिरत्वभावपामे
यत्वेऽविरमेयतापदितदाप्राणिकं तन्नसतत्त्विमतत्कपमिस्स वेदस्य विरतेनाथापिजानीमहे २२ ॥ श्रीरस्तुः ॥ ॥ श्रीश्री

भावार्थः २ प्रतीतिसिद्धं निखिलं विश्वं न च वस्तु सदेवराउ निर्वाहितिक्ष्वमाधुर्यादिवत् असंदाभावस्त्रनानिर्वचनीयनिदर्शनं सत्यमहि शेषभिन्नलेपिपावदसज्जिन्न।
आभावात् सर्वस्सतापातेन समानाभिलषीनेव दृष्टं तदसत्सद्भूमतिनिराकरणार्थमनयाप्येतरीयात्तनि निरनिर्वचनीयजनिस्सम्यक्चितानस्याद
रितितद्यपि परिस्पन्द ग्रस्तु दुष्यत्तिः स्वभावबलादनिपतेत्यनिनिराकरणं संभवेत्पि सद्रेवसोम्येदमग्रआसीदित्यादिश्रुतिविरोधासंगतापरिशे
षात्सदुत्पत्तिरेवश्रुतिसमंतां असीनवश्रुतिसमते यतर्कसंवारः श्रयानं नैषा तर्केण मतिरापनेयेति श्रुतेः नासदासीन्नोसदासीदिति चानि
र्वचनीयत्वाभिप्रायकं मितिप्रकरणमतपरं लेख्यं किंचवस्तुत्वात्पदं लपदं वाचकं यस्तदपदं ध्वनिहृतिहेतोरसत् यदिपदैर्भिंगतदाजउत्वारिमकल्पसा
तद्यदादि वल्लनचलक्षणयापि अस्तितिहिरित्साहलस्पमितिश्रयदवाच्यं लक्षणेनोकुत्रापि हृष्टं तीरादिपदवाच्यस्य बगंगादि पदलक्ष्यत्वदर्शनात् ब्रह्मणः परा
वाच्यत्वे कंपलक्षणयापितत्सिद्धिः पदवाच्यत्वेत्तत्रं दूषणमितिहेतोर्ब्रह्मणोऽवगतौकिं साधनं बद्धस्यानकिमपिप्रतीयते अवगत्सभावेऽवानिमो
त्यापतिरूपदोषशः

राम

२४

सात्सर्वमित्य विनिगकन्नमप्यासेनिरा कृते सर्वस्या प्याप्सिद्धत्वादिति भावः विषये विशिष्टमकरूपः स्वरूपेन वेदी स्यादि विषया।
मि पुरुषात्स्यादि नासिद्धानमपोद्य जल्पसियत द्यस्यवक्त्रनेजल्पमेउत्तः किंत्वनो मिसिद्धो नेः विकल्पवद्यावदेवलीवत्वा नस्य
च विषयैर्विशेषयाणस्मवारिन्माद विशिष्टमइति २८ इयमप्युक्तिर्नी त्यादिनोक्तेन्निराकरोति यमाहुस्वानिति स्मदुपासनमस्य
त्तिनिराकरोति इतिनोक्ते तिः प्रमुच्यत्वमसीतिवाक्यैर्येनविहितो तायासनमविहिताक्य स्मुक्तेस्यादेप्रतिपुरः अक्रि
याउपासनविधिपरत्वेवेऽयमप्रक्रियामात्रो ऽमेनत्यर्हेतुनैवेवहास्मि मंप्रतिहत्ते त्सामोक्षपरोमोदमवत्तेो
रर्थकानेव पुरुषस्य सन्नोमुक्तेनिराकरोति मनावतिरितिः श्रद्धावृत्तिः फलसना वृत्तिः या दृष्टित्विति मंतत्वे मरमिम

को वाक्यावस्या इवेद भिमुखवस्येतत्व्यायाद्य अपासानस्व तुसर्वमित्यमिमतं चेतन्मुरापाकृतं विदिति विषयेनेवेतपुरुषः स्वरूपमित्य
दियत्नासिद्धंतमपोद्य त्तस्य वचने मोनोसिद्धिं कैजल्पसे ॥ १८॥ एमाजैव मर्वेद्यिकं यदृश्येवेदो नेषतस्येति कोऽजानीतेनानिदर्शीनेम
मुचितं तस्मात्परब्रह्मणः पेतो लावविपिनास्य तेप्रतिमवेत्सार्था युरुः प्रक्रिया नावृत्तिर्नेमनामितीरणेवत्वान्त्यायान्यपोगप्रहीवक्ष्ये १९

नब्रह्मोपासकस्या नावृत्तिं कथयति न्यग्रस्य किं चिन्नो नेतितिन्वहृतिमतव ब्रह्मोपासकस्यैव तु निरेव तोता सूक्तकारेणेति तु लीभ
वनमपुनरावर्तते एतेनपथाउतिपद्यमाना इममानवमावर्तेनावर्तते इत्यादि श्रुतया मानुपत्य तु कोतेय पुनर्जन्मनविद्यते इत्या
दिस्मृतयश्चमतमिमतं ब्रह्मोपासकस्येवानावृत्तिलक्षणे मोक्षमवदंति श्रुतेनावृत्तिः शब्दात् नसपुनरावर्तते मार्गत्यतकोतेय इ
त्यादिस्मृतश्रुतिस्मृतीरावलोक्य थनवलादेतदादिस्वस्थानस्मृतिविरोधादित्यर्थः न्यायः संयोगाच्च विनिगता इतित्वदोन्याय ग्रन्थयोग
गृहीअन्ययोगेमतीत्यर्थः ग्रन्थकृतां गृहेऽन्ययोगस्य ग्रहो ग्रहणं विहितैव यस्य सोऽन्ययोगगृही घटवदादिमयोगविवक्षः कर्मजसंयोगविव
योत्तत्यर्थः न्यायोन्ययोगगृहीतत्त्वस्तु सुपलत्तरां नेनयोहृतकानसूत्रकृत्यादिस्तु निरपेक्षमन्यापिवचासनितिवापदे सामान्यवचनसंको
चः सर्वेरपुपातमितिकृत्वनविरोधाच्छ्रुतिसंकोचो सिद्धे तदनुवीर्येनुमानसंकोचः कैमुतिकन्यायसिद्धः श्रुतिमान् कमनानुमानं प्रत्यत
मानत्रवर्तमानमधिकमपबाधापितु हासंते गृसेक भ्रमाणत्वा द्वयंतारचस्यापरी नापकत्वादिति तु लेपिरीयमाश्येकाकंवचनेनिविशेष।

ख॰ १

वे

किंवापूर्वशास्त्रं ब्रह्मज्ञानं नवाज्ञातं चेत्तर्हि तस्य यथावत् अज्ञाते हि शास्त्रमर्थं वदतीति न्यायात् शास्त्रेणैव ज्ञायते चेत्तर्हि शास्त्रमतमनन्तं वा ज्ञतेयदा ।
तस्मात् हि तत्स्यात् यदि ज्ञानत्वं मतं तत्प्रवाहेऽभिधेयाभावेनानालं तेऽसत्त्वेनापि पुरुषः प्रापश्चीति भवति कथं वा नन्तो इतं ज्ञानं स्वप्नसि ।
हृदिभिः सत्यभयादिर्वर्तिन्वेनत्रापि सत्यात् सिंहादिज्ञानादेवसत्यभयादि किंन्वज्ञस्य मयमेयं वामयते घटादि कृत्वाचित्स्यात् यदि वा भ
पतात घटत्वप्रामाणिकं न सत् अप्रामाणिकं वाहं व्यापुत्रादि सत्त्वात् तत्त्ववदीभिमतं ब्रह्मनकथंचित्तसिध्यतीति विरतो बहुकालं शास्त्राभ्यासे वा स्यापि
अस्यापत्ति निज्ञानीमहे २९ प्रकाशिषेणापहसति हित्वेति गुणस्य लेशमपि निर्गुणं निष्कलं शान्तमित्याद्युक्तेः परब्रह्मणि नवदेहहेतुखेदे तेजनाः सर्वतान
तानुतस्य वैषयिकसुखान्वेषणात्तत्र वाकं विदधन् मिलितं नत्रिगुण हीनं लोकेकोपि स्वीकरोतीति प्रसिद्धं किंचतद्गुणहीनं ब्रह्मलोकेमा करणेन ज्ञायते नचेपश्चात्
वेत्याकारेण ज्ञायते इति चेत् किं ब्रह्मवा ब्रह्मणो ज्ञेयताज्ञातत्वं ज्ञायते अपि ब्रह्मणो ज्ञेयत्वं वलात् गतं ततस्व जडत्वापतिश्च अत्रेपि किमज्ञेयत्वादि धर्मी
२

हित्वा संगमतद्व्रजन्ति पुरुषा यत्र कूलसंप्राप्तये तस्मिन् कोऽस्ति गुणो महानुव सत्संबन्धे मुहुः प्रार्थयन् नो लेशोऽपि गुणस्य चेद्रहते
नद्याजनास्सर्वतः सोऽपि हि शततता स्विन्दवशतः प्राप्तो मदीयपथिः २३ इति

व २

ब्रह्मणि स्वीकृतस्तथा च बलात् सगुणत्वमायाति अज्ञेयत्वादि स्वरूपं चेत् पुनरपि ज्ञेयत्वं ततस्व जडत्वापतिश्च ज्ञेयत्वाद्यभाव एव ज्ञायते चेत् ब्रह्मतु न ज्ञातं
तमेव विदित्वा तिमृत्युमेति ततः ब्रह्मज्ञानं विना पुनरस्यानिर्मोक्षप्रसंगः ज्ञेयत्वाद्यभावः स्वरूपं चेत् पुनरपि पूर्वोक्तदोष इत्युभयतः पाशारज्जुः किंच केन ज्ञायते
तमेव विदित्वेति श्रुतेः अतः करणेन केवलकस्य मोक्षः जीवस्य चैतन्यमोक्षयोः तमेव विदित्वेति सामानाधिकरण्यपक्षे विरोधः अतः करणस्य केवलजडत्वात् नहि जडेन धर्मोक्षेपो
धुस्यापाः वा संभवः न वस्तुमधुक्षार्थयितसंभवः जडेनातः करणेन ज्ञायते इत्यपि तुर्घटं घटादेरपि तथात्वापाताच्चिदाभासविशिष्टेन ज्ञायते इत्यपि न चिदाभा
सस्यापि मिथ्यात्वात् तः करणस्य जडत्वात् दुर्भवाभोक्षात् संभवात् रविकरानिकराभिव्यक्तकरतलाभिव्यंगपरिविबहलप्रकाशितांतःकरणेन ब्रह्माभिव्यज्यते इति चेत्तनिश्च
तं परिच्छिन्नारविंदस्थरंध्रप्रतिकरतलेनाभिव्यज्यते ब्रह्मतु सर्वव्यापि भिन्नस्वरूपमपरिच्छिन्नं कं प्रतिनाभिव्यज्यते अध्यासात्तर्वमिति चेत्तद्धुराणात् तं ब्रह्मणा

15

विपश्चितेस्तुतेः स्वरूपेण वर्ण्यते वेदैर्नभिमतत्वात् तत्त्वापतेः प्रकाशरूपीपरविः प्रकाशते इति त्वज्ञातत्वोपचार इति चेद्दोहोतेष्कातिपक्षपातित्वेयनस
र्वेष्कीतिजातमुपचरितार्थतांनीतं संपीडिताश्च ब्रह्मविदाप्नोति परं स्वभूत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्मेत्याद्याः सर्वाः श्रुतयस्त्वेपत्युपपत्तिस्तु ब्रह्म सहाद्यद
मनात्तेषुगुणं हीनो ब्रह्मणोहं इश मापा हि त्रुभयपक्षेऽश्च ष्टंमकुविमर्थः श्रुतिश्चेद्गुणस्तदाऽवश्यतांबलान्महीयेपष्यिन्नात्तगुणाश्च संज्ञानानन्दात्मिका।
इविनैतिरीयेशांकरंवचः श्रुतिनतेषांप्राकृतत्वेनवजीवत्वंगुणत्वात् नच ब्रह्माभिन्नत्वं पृथक् प्रतीतिः सोऽश्रुतेः सर्वान्कामान्यःसर्वज्ञःपरस्पर
क्तिरिसाहिभेदप्रतिपादकश्रुतेश्चन च भतत्र्यानामविपर्ययक्षिद्धान्नहीणांतेषांतत्वात्तरत्वमितिनाश्रुपगततत्त्वप्रामिघाते इतिश्री

123//

16